

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Βασίλειος Κ. Βουιδάσκης, αναπλ. καθηγητής Κοινωνιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Με εντολή και χρηματοδότηση του υπουργείου Δικαιοσύνης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας ολοκληρώθηκε και δημοσιεύθηκε το 1993 μια πολύ ενδιαφέρουσα κοινωνιολογική εμπειρική έρευνα με τίτλο: «Γυναίκες στη δικαιοσύνη. Μια εμπειρική ανάλυση της επαγγελματικής κατάστασης και εξέλιξης καθώς και των επαγγελματικών ευκαιριών των γυναικών ως δικαστών, εισαγγελέων και διοικητικών δικαστικών υπαλλήλων»¹.

Όπως φαίνεται και από τον τίτλο, σκοπός της έρευνας ήταν η εξέταση της θέσης της γυναίκας στη γερμανική δικαιοσύνη αναφορικά με τις δυνατότητες εισόδου της σ' αυτήν, τις ευκαιρίες να κάνει καριέρα και να ανέλθει όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας. Σκοπός ακόμα της έρευνας ήταν να διερευνήσει τις δυσκολίες που συναντά η γυναίκα δικαστής κατά την εξελικτική της πορεία, τις δυνατότητες βελτίωσης των επαγγελματικών συνθηκών και γενικά την απάντηση στο ερώτημα, κατά πόσο η γυναίκα έχει στο χώρο της δικαιοσύνης ίδια δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις με τους συναδέλφους της.

Εκτός των άλλων, κατάφεραν οι ερευνητές να διερευνήσουν και να αποκαλύψουν την αυτοαντίληψη και την προσωπική γνώμη των γυναικών δικαστών και εισαγγελέων, σχετικά με το θέμα της ισότητας των ευκαιριών και των δικαιωμάτων των δύο φύλων στη δικαστική ιεραρχία. Γι' αυτόν το λόγο και μεταξύ των άλλων ερωτήσεων, υπέβαλαν σε όλα τα υποκείμενα του συνολικού τους δείγματος, 1.722 γυναίκες δικαστές και 290 γυναίκες εισαγγελείς, την ερώτηση: Πιστεύετε ότι οι γυναίκες αποτελούν μειοψηφία και ότι υπο-εκπροσωπούνται στη γερμανική δικαιοσύνη συγκριτικά με τους άντρες συναδέλφους σας;

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απαντήσεις που δόθηκαν σ' αυτό το ερώτημα. Το 48% των γυναικών δικαστών και το 47% των εισαγγελέων απάντησε όχι. Το 33% των δικαστών και το 36% των εισαγγελέων απάντησαν ναι, ενώ το 20% των δικαστών και το 19% των εισαγγελέων απάντησε ότι δεν μπορούν να υπολογίσουν και

1. Hassels, A., Hommerich, C., *Frauen in der Justiz. Eine empirische Analyse der Berufssituation, Karriereverläufe und Karrierechancen von Richterinnen, Staatsanwältinnen und Rechtspflegerinnen*. Bundesanzeiger, Bonn 1993.

να εκφέρουν σχετική γνώμη. Αξιοπρόσεκτη είναι επίσης η διαπίστωση των ερευνητών ότι όσο υψηλότερα στη δικαστική ιεραρχία βρίσκονταν οι γυναίκες δικαστές και εισαγγελείς του δείγματος, τόσο περισσότερο αισιόδοξες ήταν σχετικά με τη θέση του φύλου τους, ότι, δηλαδή, οι γυναίκες δεν υπο-εκπροσωπούνται στο δικαστικό σώμα².

Πέρα, όμως, απ' αυτήν τη σχετικά αισιόδοξη προσωπική αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση των γυναικών δικαστών και εισαγγελέων σχετικά με τη θέση του φύλου τους στην υπηρεσία της δικαιοσύνης, τα στατιστικά δεδομένα³ του ίδιου έτους (1993) αποκάλυπταν την πραγματική τους κατάσταση, ότι, δηλαδή, οι γερμανίδες γυναίκες εκπροσωπούνται με ποσοστό 19,10% ως δικαστές και με 20,55% ως εισαγγελείς.

Πρόθεσή μας, όμως, δεν είναι, όπως φαίνεται και από τον τίτλο αυτής της έρευνας, η εξέταση της θέσης της γυναίκας στη γερμανική δικαιοσύνη, αλλά, αντίθετα, η κατάσταση της ελληνίδας γυναίκας στο δικαστικό σώμα. Μας απασχολούν δηλαδή θέματα όπως οι προοπτικές κατάληψης της έδρας του δικαστή ή του εισαγγελέα και οι δυνατότητες κανονικής εξέλιξης της σε όλες τις βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας. Αναζητείται απάντηση στο ερώτημα: Απολαμβάνει σήμερα η Ελληνίδα στο χώρο της δικαιοσύνης τα ίδια δικαιώματα με τους συναδέλφους της και παρέχονται σ' αυτήν οι ίδιες μ' εκείνους ευκαιρίες για επαγγελματική επιτυχία, κοινωνική καταξίωση και αποδοχή; Η αναφορά μας στη γερμανική δικαιοσύνη αποσκοπούσε απλώς να δείξει τη λαθεμένη γνώμη και αυτοεκτίμηση των γερμανίδων γυναικών δικαστών και εισαγγελέων σχετικά με τη θέση τους στον ίδιο τον εργασιακό τους χώρο.

Οι ποικιλόμορφες απόψεις και γνώμες μερικών γυναικών του δικαστικού σώματος της χώρας μας καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα: εκδηλώνονται άλλοτε με τα πιο μελανά χρώματα απαισιοδοξίας, ότι, δηλαδή, οι γυναίκες αποτελούν μια πολύ μικρή μειοψηφία στη δικαιοσύνη, κι άλλες φορές φτάνουν μέχρι τις πιο αισιόδοξες απόψεις, ότι αυτές κυριαρχούν στα δικαστήρια, μην μπορώντας να δώσουν μια πειστική απάντηση στο ερώτημα που μας απασχολεί. Από την άλλη μεριά πάλι, ούτε και μερικοί άντρες δικαστές, που δεν αποκρύπτουν την ανησυχία τους εξαιτίας ίσως της μεγαλύτερης εισροής γυναικών στη δικαιοσύνη κατά τα τελευταία έτη, μπορούν με τον ισχυρισμό τους, ότι η ελληνική δικαιοσύνη όλο και περισσότερο γυναικοκρατείται, να στοιχειοθετήσουν μια αντικειμενική απάντηση στο ίδιο ερώτημα. Δυσκολότερη φαίνεται η απάντηση στο ερώτημα σχετικά με τη θέση της Ελληνίδας στην υπηρεσία της δικαιοσύνης και το λόγο ότι όχι μόνο δεν υπάρχουν έρευνες και σχετικές μονογραφίες, όπως σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά απουσιάζει παντελώς και η πιο στοιχειώδης επιστημονική αρθρογραφία. Αυτή, ακριβώς, η διαπίστωση υπογραμμίζει τη δυσκολία της προσπάθειας που ακολουθεί, αποτελεί, όμως, συγχρόνως και σημαντική ερευνητική πρόκληση.

2. Στο ίδιο, σελ. 215.

3. Statistisches Bundesamt (Herausgeber), Statistisches Jahrbuch 1993 für die Bundesrepublik Deutschland.

Σύμφωνα με όσα μέχρι τώρα αναφέραμε, μπορούμε χωρίς δυσκολία να διατυπώσουμε τη βασική μας υπόθεση σχετικά με το πρόβλημα που μας απασχολεί: Η Ελληνίδα στο χώρο της δικαιοσύνης, ως δικαστής και ως εισαγγελέας, δεν εκπροσωπείται ισότιμα με τον άντρα σε όλες τις βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας, δεν έχει τα ίδια δικαιώματα κι ούτε της παρέχονται οι ίδιες ευκαιρίες για επαγγελματική επιτυχία και κοινωνική καταξίωση.

Αυθεντικές πηγές και αντικειμενικά δεδομένα αποτελούν το βασικό πρωτογενές υλικό της έρευνάς μας, οι επίσημες επετηρίδες του υπουργείου Δικαιοσύνης. Αυτές περιέχουν όλες τις κατηγορίες των ελληνικών δικαστικών ιδρυμάτων, των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων, του Συμβουλίου της Επικρατείας και των διοικητικών δικαστηρίων. Περιέχουν ακόμα το σύνολο των δικαστικών λειτουργών όλης της χώρας και σε όλες τις βαθμίδες, από τη χαμηλότερη, του ειρηνοδίκη Δ' τάξης, μέχρι την ανώτατη, του προέδρου του Αρείου Πάγου.

Η κοινωνιολογική ανάλυση όλων αυτών των στατιστικών στοιχείων αποτελεί το αντικείμενο αυτής της έρευνας, που θα μας οδηγήσει στην απάντηση του σχετικού ερωτήματος, στην επαλήθευση ή όχι της βασικής μας υπόθεσης, καθώς και στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων σχετικών με το θέμα μας.

Η ανάλυση των στατιστικών στοιχείων της Επετηρίδας του έτους 1994 μας δίνει τη σημερινή πραγματική εικόνα της θέσης της γυναίκας στο χάρτη της ελληνικής δικαιοσύνης. Για την πληρέστερη, όμως, κατανόηση αυτής της εικόνας και της σύγχρονης διαμόρφωσής της, πραγματοποιούμε και μια κοινωνικο-ιστορική αναδρομή, με την οποία επιδιώκεται η αναζήτηση και η παρουσίαση της θέσης της γυναίκας, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί κατά την περασμένη εικοσαετία. Γι' αυτόν το λόγο γίνεται ανάλυση και των στατιστικών δεδομένων της Επετηρίδας των δικαστικών λειτουργών δύο ακόμα ετών, και συγκεκριμένα του 1974 και του 1984.

Μια κάθετη, επομένως, καθώς και μια οριζόντια αναλυτική προσέγγιση των στατιστικών δεδομένων και των τριών ετών θα πραγματοποιηθεί στη συνέχεια. Σ' αυτές τις προσεγγίσεις ο παραλληλισμός, η διασταύρωση και η σύγκριση των δεδομένων θα οδηγήσουν στην κατανόηση της σημερινής θέσης της Ελληνίδας στο χώρο της δικαιοσύνης, αλλά και της εξελικτικής της πορείας. Οι ενδιαφέρουσες συζητήσεις, που είχαμε με δικαστικούς λειτουργούς, άντρες και γυναίκες, στην Αθήνα, στο Ρέθυμνο και στα Χανιά, καθώς και η ελάχιστη υπάρχουσα αρθρογραφία στον ημερήσιο Τύπο σχετικά με το θέμα έρχονται επικουρικά στην όλη ερευνητική μας προσπάθεια.

α. Η εκπροσώπηση αντρών και γυναικών δικαστικών λειτουργών στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια

Στον πίν.1 παριστάνονται οι τέσσερις βαθμίδες των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων της χώρας, καθώς και η ιεραρχική κλίμακα όλων των δικαστικών λειτουργών που υπηρετούσαν σ' αυτά κατά τα έτη 1974, 1984 και 1994.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Εκπροσώπηση αντρών και γυναικών δικαστών και εισαγγελέων
στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια όλης της χώρας.

Έτος	1974					1984					1994				
	Αντρες		Γυναίκες			Αντρες		Γυναίκες			Αντρες		Γυναίκες		
Βαθμ.Ιεραρχίας	Αρ.	%	Αρ.	%	Συν.	Αρ.	%	Αρ.	%	Συν.	Αρ.	%	Αρ.	%	Συν.
Πρόεδρος Α.Π	1	100	0	0.00	1	1	100	0	0.00	1	1	100	0	0.00	1
Εισ/λεις Α.Π	-	-	-	-	-	1	100	0	0.00	1	1	100	0	0.00	1
Αντ/δροι Α.Π.	3	100	0	0.00	3	6	10	0	0.00	6	7	100	0	0.00	7
Αρεοπαγίτες	39	100	0	0.00	39	48	100	0	0.00	48	46	100	0	0.00	46
Αντεις/λεις Α.Π.	-	-	-	-	-	9	100	0	0.00	9	11	100	0	0.00	11
Πρόεδρ. Εφ/τών	20	100	0	0.00	20	32	100	0	0.00	32	58	100	0	0.00	58
Εισ/λεις Εφ/τών	46	100	0	0.00	46	22	100	0	0.00	22	29	100	0	0.00	29
Εφέτες	120	100	0	0.00	120	267	99	3	1.12	270	278	93.29	20	6.71	298
Αντεις. Εφετών	31	100	0	0.00	31	56	100	0	0.00	56	75	100	0	0.00	75
Πρόεδρ. Πρ/κών	95	98.95	1	1.05	96	101	93.51	7	6.49	108	97	78.23	27	21.77	124
Εισ/λεις Πρ/κών	74	100	0	0.00	74	97	100	0	0.00	97	88	91.67	8	8.33	96
Πρωτοδίκες	436	93.36	31	6.64	467	362	70.98	148	29.02	510	335	44.31	421	55.69	756
Αντεις. Πρ/κών	83	100	0	0.00	83	88	90.72	9	9.28	97	110	67.90	52	32.10	162
Πάρ. Πρ/κών	-	-	-	-	-	118	37.10	200	62.90	318	16	28.07	41	71.93	57
Πάρ. Εισ/λίας	30	100	0	0.00	30	70	72.16	27	27.84	97	6	37.50	10	62.50	16
Ειρηνοδίκες Α'	12	52.17	11	47.83	23	87	91.57	8	8.43	95	43	43.43	56	56.57	99
Ειρηνοδίκες Β'	46	43.81	59	56.19	105	29	39.72	44	60.28	73	31	21.99	110	78.01	141
Ειρηνοδίκες Γ'	93	29.25	225	70.75	318	34	32.69	70	67.31	104	57	21.35	210	78.65	267
Ειρηνοδίκες Δ'	140	27.45	370	72.55	510	81	28.72	201	71.28	282	26	17.22	125	82.78	151
Σύνολο	1 269	64.54	697	35.46	1 966	1 509	67.79	717	32.21	2 226	1 315	54.91	1 080	45.09	2 395

1) Ξεκινώντας τις αναλύσεις από το 1974⁴ μπορούμε να κάνουμε διάφορες παρατηρήσεις, επισημάνσεις και διαπιστώσεις. Μια γενική διαπίστωση σ' αυτό τον πίνακα είναι το γεγονός ότι σ' αυτό το έτος στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια όλης της χώρας υπηρετούσαν συνολικά 1.966 δικαστικοί λειτουργοί. Απ' αυτούς οι 1.269, ποσοστό 64,54%, ήταν άντρες και οι 697, ποσοστό 35,46%, γυναίκες, που οδηγεί στην αναλογική σχέση ότι λίγο περισσότερο από το 1/3 των δικαστικών λειτουργών ήταν γυναίκες και λιγότερο από τα 2/3 άντρες.

Προχωρώντας, στη συνέχεια, στην αναζήτηση της παρουσίας των δύο φύλων στο δικαστικό σώμα κατά βαθμίδες παρατηρούμε ότι στο ανώτατο δικαστήριο της χώρας, στον Άρειο Πάγο, στα 43 συνολικά μέλη της σύνθεσής του δεν υπήρχε καμιά γυναίκα. Ο πρόεδρος του Αρείου Πάγου, οι εισαγγελείς, οι αντιπρόεδροι, οι αρεοπαγίτες, καθώς και οι αντεισαγγελείς ήταν όλοι άντρες. Η ίδια εικόνα διαμορφώνεται και στην αμέσως κατώτερη βαθμίδα των δικαστηρίων, στα εφετεία. Ο συνολικός αριθμός των υπηρετούντων δικαστών και εισαγγελέων στα εφετεία όλης της χώρας ανερχόταν σε 217 άντρες. Ο πρόεδρος εφετών ήταν επίσης άνδρας και καμιά γυναίκα δεν κατείχε τη θέση του εισαγγελέα εφετών, του εφέτη ή του αντεισαγγελέα εφετών.

Ο χάρτης της ιεραρχικής κλίμακας των δικαστών σχετικά με την κατανομή των φύλων αρχίζει λίγο να διαφοροποιείται στην αμέσως κατώτερη βαθμίδα των δικαστηρίων, στα πρωτοδικεία. Συνολικά υπηρετούσαν 750 πρωτοδίκες, από τους οποίους 718 άντρες, ποσοστό 95,73%, και 32 γυναίκες, ποσοστό 4,27%. Ανάμεσα στους 95 άντρες προέδρους πρωτοδικών, ποσοστό 98,95% έκανε την εμφάνισή της η πρώτη γυναίκα πρόεδρος πρωτοδικών, ποσοστό 1,05%. Πρόκειται για την Άννα Αθανασιάδου, η οποία, αφού εισήλθε για πρώτη φορά στο δικαστικό σώμα το 1959, παραβίασε, πραγματικά, τριάντα χρόνια αργότερα, το 1989, για πρώτη φορά τις πόρτες του ανώτατου δικαστηρίου της χώρας κι έγινε αρεοπαγίτης. Η εικόνα της εκπροσώπησης των γυναικών, συγκριτικά μ' εκείνη των αντρών, στο βαθμό του πρωτοδική εμφανίζεται ελάχιστα βελτιωμένη. Στο συνολικό αριθμό των 467 πρωτοδικών οι γυναίκες εκπροσωπούνταν με 31, ποσοστό 6,64%, ενώ οι άντρες με 436 και ποσοστό 93,36%.

Αντίθετα με τις προηγούμενες βαθμίδες των δικαστηρίων, στην τέταρτη, στα ειρηνοδικεία, ανατράπηκαν οι συσχετισμοί της εκπροσώπησης των δύο φύλων και οι γυναίκες πλειοψηφούσαν σημαντικά συγκριτικά με τους άνδρες συναδέλφους τους. Από τους συνολικά 956 ειρηνοδίκες όλης της χώρας οι 291 ήταν άντρες, ποσοστό 30,43%, και οι 665 ήταν γυναίκες, ποσοστό 69,57%. Μόνο στους ειρηνοδίκες της Α' τάξης πλειοψηφούσαν ελαφρά οι άντρες με 12 εκπροσώπους, ποσοστό 52,17%, ενώ οι 11 γυναίκες είχαν ποσοστό 47,83%. Στη Β' τάξη ειρηνοδικών οι γυναίκες

4. Υπουργείο Δικαιοσύνης, Πίναξ Αρχαιότητας των Δικαστικών Λειτουργών του Κράτους, Έτους 1974, Αθήνα 1975. Πίναξ Ειρηνοδικών του Κράτους, Έτους 1974, Αθήνα 1975.

εκπροσωπούσαν με 59, ποσοστό 56,19%, και οι άνδρες με 46, ποσοστό 43,81%. Ακόμα υψηλότερο ήταν το ποσοστό της παρουσίας της γυναίκας στην Γ' τάξη. Οι γυναίκες ανέρχονταν στις 225, ποσοστό 70,75%, ενώ οι 46 άνδρες συγκέντρωναν ποσοστό 29,25%. Τέλος, στην Δ' τάξη ειρηνοδικών οι άντρες με 140 εκπροσώπους έφθαναν 27,45%, ενώ, αντίθετα, οι γυναίκες με τις 370 εκπροσώπους ανέρχονταν στο ποσοστό 72,55%.

Μ' αυτή την αναλυτική προσέγγιση των στατιστικών στοιχείων του έτους 1974, μπορούν να εξαχθούν αβίαστα συγκεκριμένα συμπεράσματα: Η εκπροσώπηση της γυναίκας ήταν ανύπαρκτη στον Άρειο Πάγο και στα εφετεία της χώρας. Εμφανίστηκε δειλά δειλά στα πρωτοδικεία και πλειοψηφούσε σημαντικά στα ειρηνοδικεία και μάλιστα στις κατώτερες τάξεις των ειρηνοδικών. Με άλλη διατύπωση: οι γυναίκες υπερεκπροσωπούσαν στα ειρηνοδικεία, υπο-εκπροσωπούσαν και μάλιστα ασθενικά στα πρωτοδικεία, ενώ απουσίαζαν εντελώς από τα εφετεία και τον Άρειο Πάγο.

2) Κατά το τέλος της πρώτης δεκαετίας, το έτος 1984⁵, η σύνθεση του Άρειου Πάγου παραμένει αμετάβλητη. Το ανώτατο δικαστήριο της χώρας συνεχίζει να ανδροκρατείται. Στα εφετεία έκαναν δειλά δειλά την εμφάνισή τους 3 γυναίκες, ποσοστό 0,80%, ενώ ο αριθμός των αντρών ανερχόταν στους 377, ποσοστό 99,20%. Απουσίαζαν επίσης οι γυναίκες από τα εφετεία ως πρόεδροι, εισαγγελείς και αντεισαγγελείς εφετών. Εκπροσωπούσαν σ' αυτά μόνο με μια μικρή μειοψηφία 3 γυναικών εφετών, ποσοστό 1,12%, ενώ οι άντρες διέθεταν τη συντριπτική πλειοψηφία των 267 εφετών, ποσοστό 98,88%.

Αντίθετα με τα εφετεία, στα πρωτοδικεία η εκπροσώπηση της γυναίκας ήταν ισχυρότερη. Στο συνολικό αριθμό των 1.227 ατόμων οι 836 ήταν άντρες και οι 391 γυναίκες, δηλαδή ποσοστό 68,13% και 31,87% αντίστοιχα. Στα πρωτοδικεία υπήρχαν γυναίκες εκτός από το βαθμό του εισαγγελέα πρωτοδικών. Εκπροσωπούσαν με 7 γυναίκες ως πρόεδροι πρωτοδικών, ποσοστό 6,49%, ενώ οι άντρες με 101 άτομα, ποσοστό 93,51%. Οι άντρες πρωτοδίκες ανέρχονταν στους 362, ποσοστό 70,98% και οι γυναίκες στις 148, ποσοστό 29,02%. Υπήρχαν ακόμα 9 γυναίκες αντεισαγγελείς πρωτοδικών, ποσοστά 9,28 και 88 άνδρες, ποσοστό 90,72%. Με 200 παρέδρους πρωτοδικών αντιπροσωπεύονταν οι γυναίκες και με το υψηλό ποσοστό 62,89%, σε αντίθεση με τους 118 άντρες, ποσοστό 37,10%. Στο συνολικό αριθμό των 97 παρέδρων εισαγγελίας οι άντρες κατείχαν τη μεγάλη πλειοψηφία με 70 εκπροσώπους, ποσοστό 72,16%, ενώ οι γυναίκες μειοψηφούσαν με 27 άτομα, ποσοστό 27,84%.

Στη χαμηλότερη βαθμίδα των δικαστηρίων, στα ειρηνοδικεία, η εκπροσώπηση των γυναικών βρισκόταν σε πολύ υψηλότερο επίπεδο από εκείνη των αντρών. Οι άντρες εκπροσωπούσαν με τον αριθμό των 231, ποσοστό 41,70%, ενώ οι γυναίκες

5. Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διεύθυνση Οργάνωσης Δικαστηρίων και Καταστάσεως Δικαστικών Λειτουργιών. Πίνακες Αρχιαιότητας Δικαστικών Λειτουργιών Πολιτικών και Ποινικών Δικαστηρίων. Έτος 1984, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1985.

με 323, ποσοστό 58,30%. Αναλυτικότερα διαμορφώνεται η παρακάτω εικόνα: Στους ειρηνοδίκες Α' τάξης οι γυναίκες είχαν 8 μόνο εκπροσώπους, ποσοστό 8,43%, και οι άντρες 87, ποσοστό 91,57%. Την πλειοψηφία κατείχαν οι γυναίκες στην εκπροσώπηση τους στους ειρηνοδίκες Β' τάξης. Υπήρχαν 44 γυναίκες, ποσοστό 60,28% και 29 άντρες, ποσοστό 39,72%. Ακόμα μεγαλύτερη ήταν η εκπροσώπηση τους στους ειρηνοδίκες Γ' τάξης. Αυτές έφταναν στις 44, ποσοστό 67,31%, ενώ οι άνδρες έφταναν στους 29, ποσοστό 32,69%. Στην Δ' και τελευταία τάξη των ειρηνοδικών οι γυναίκες βρίσκονταν, ακόμα σε υψηλότερο ποσοστό. Συνολικά υπήρχαν 201 γυναίκες, ποσοστό 71,28%, και μόνο 81 άντρες, ποσοστό 28,72%.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να υπογραμμιστεί ότι κατά το έτος 1984 οι γυναίκες απουσίαζαν εντελώς από το ανώτατο δικαστήριο της χώρας, τον Άρειο Πάγο, αφού ολόκληρη η σύνθεσή του αποτελούνταν από ανδρικό πληθυσμό. Στα εφετεία υπο-εκπροσωπούνταν, η παρουσία τους ήταν πολύ ασήμαντη, σχεδόν μη-δαμνή. Στα ειρηνοδικεία η θέση της γυναίκας ήταν καλύτερη και κατείχε την πλειοψηφία μόνο στην κατηγορία των παρέδρων πρωτοδικών. Η εικόνα της παρουσίας της γυναίκας στα ειρηνοδικεία ήταν πολύ καλή. Πλειοψηφούσε στη Β', τη Γ', και τη Δ' τάξη ειρηνοδικών, ενώ, αντίθετα, κατείχε μια ασθενική μειοψηφία στην Α' τάξη.

3) Η σύνθεση των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων όλης της χώρας κατά το τέλος της δεύτερης δεκαετίας και συγκεκριμένα το έτος 1994⁶ παρουσίαζε την παρακάτω εικόνα:

Το ανώτατο δικαστήριο, ο Άρειος Πάγος, παρέμεινε χώρος της ανδρικής προνομιακής κατάστασης. Και τα 66 μέλη του, ο πρόεδρος, οι 7 εισαγγελείς, οι 46 αρεοπαγίτες και οι 11 αντεισαγγελείς, δηλαδή το 100% της σύνθεσής του, ήταν μόνο άντρες.

Στα εφετεία ο αριθμός των αντρών κατείχε τη συντριπτική πλειοψηφία. Υπήρχαν συνολικά 440 άντρες, ποσοστό 95,65%, και μόνο 20 γυναίκες, ποσοστό 4,35%. Και οι 20 αυτές γυναίκες, που ήταν εφέτες, αποτελούσαν το 6,71 % του συνολικού ποσοστού των εφετών, ενώ οι άντρες ανέρχονταν συνολικά στους 278, ποσοστό 93,29%. Επομένως, οι γυναίκες απουσίαζαν εντελώς από την προεδρία, την εισαγγελία και την αντεισαγγελία των εφετών.

Στα πρωτοδικεία των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων όλης της χώρας υπηρετούσαν μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1994 συνολικά 1.211 δικαστές. Απ' αυτούς οι 652, ποσοστό 53,83%, ήταν άντρες και οι 559, ποσοστό 46,17%, γυναίκες. Από τους συνολικά 124 προέδρους πρωτοδικών οι 97 ήταν άντρες και οι 27 γυναίκες, ποσοστό 78,23% και 21,77% αντίστοιχα. Μεταξύ των εισαγγελέων πρωτοδικών υπήρχαν 8 γυναίκες, ποσοστό 8,33%, και 88 άντρες, ποσοστό 91,67%. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκπροσώπηση των γυναικών μεταξύ των πρωτοδικών. Από τους 756 συνο-

6. Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διεύθυνση Λειτουργίας Δικαστηρίων και Δικαστικών Λειτουργιών, Τμήμα 2ο, του Έτους 1994. Πίνακες Αρχαιότητας Δικαστικών Λειτουργιών Πολιτικών και Ποινικών Δικαστηρίων, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1995.

λικά πρωτοδικές την πλειοψηφία, τους 421, ποσοστό 55,60%, κατείχαν οι γυναίκες, ενώ, αντίθετα, οι άντρες ήταν μειοψηφία με 335 άτομα, ποσοστό 44,31%. Στους αντεισαγγελείς πρωτοδικών οι άνδρες είχαν πάλι την πλειοψηφία με 110 άτομα, ποσοστό 67,90%, και οι γυναίκες εκπροσωπούνταν με 52, ποσοστό 32,10%. Η εκπροσώπηση των γυναικών μεταξύ των παρέδρων των πρωτοδικών ήταν σχεδόν τριπλάσια εκείνης των αντρών. Ως πάρεδροι πρωτοδικών υπηρετούσαν 41 γυναίκες και 16 άντρες, ποσοστό 71,93% και 28,07% αντίστοιχα. Και στους παρέδρους εισαγγελίας οι γυναίκες αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία. Στους 16 συνολικά οι 10 ήταν γυναίκες, ποσοστό 62,50%, και οι 6 άντρες, ποσοστό 37,50%.

Στην τέταρτη, όμως, και τελευταία βαθμίδα των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων, στα ειρηνοδικεία, η εκπροσώπηση των γυναικών αποτελούσε τη συντριπτική πλειοψηφία. Από το σύνολο των ειρηνοδικών, 658 άτομα, τα 157, ποσοστό 23,86%, ήταν άντρες, ενώ οι 501, ποσοστό 76,14%, ήταν γυναίκες. Αξιοπρόσεκτη, ωστόσο, ήταν η παρουσία των δύο φύλων και στις τέσσερις τάξεις των ειρηνοδικών. Οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειοψηφία σε όλες τις τάξεις, γινόταν όμως μεγαλύτερη κατά την κάθοδο από την Α' στη Δ' και τελευταία τάξη. Ακριβώς την αντίθετη φορά ακολουθούσε η εκπροσώπηση των αντρών. Η παρουσία τους γινόταν πιο ισχυρή κατά την άνοδο από τη Δ' στην Α' τάξη της ιεραρχίας.

Πιο συγκεκριμένα: Στην Α' τάξη των ειρηνοδικών το 1994 υπηρετούσαν 43 άντρες, που αντιστοιχούσαν σε ποσοστό 43,43%, ενώ υπηρετούσαν συγχρόνως 56 γυναίκες, ποσοστό 56,57%. Στη Β' τάξη οι άντρες ήταν λιγότεροι, συνολικά 31, ποσοστό μόλις 21,35%, ενώ υπήρχαν συνολικά 110 γυναίκες, ποσοστό 78,01 %. Στην Γ' τάξη υπηρετούσαν συνολικά 267 ειρηνοδίκες. Απ' αυτούς οι 57 ήταν άντρες και οι 210 γυναίκες, ποσοστό 21,35% και 78,65% αντίστοιχα. Η διαφορά της εκπροσώπησης των δύο φύλων έπαιρνε τη μεγαλύτερή της διάσταση στη Δ' και τελευταία τάξη. Η παρουσία των αντρών ήταν ασθενική με μόνο 26 άτομα, ποσοστό 17,22%, ενώ των γυναικών ήταν η ισχυρότερη απ' όλες τις άλλες τρεις τάξεις των ειρηνοδικών. Εκπροσωπούνταν συνολικά με 125 γυναίκες, ποσοστό 82,78%.

Συνοπτικά, μετά απ' αυτή την αναλυτική προσέγγιση των δικαστικών λειτουργιών των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων όλης της χώρας κατά το έτος 1994 εξάγονται σημαντικά συμπεράσματα. Οι γυναίκες απουσίαζαν ολοκληρωτικά από τον Άρειο Πάγο και εκπροσωπούνταν ελάχιστα στα εφετεία. Η παρουσία τους στα πρωτοδικεία, αν και χαμηλότερη από εκείνη των αντρών, ήταν πολύ ικανοποιητική. Αντίθετα, στα ειρηνοδικεία όλης της χώρας η γυναίκα κυριαρχούσε πραγματικά με υψηλό ποσοστό, έτσι ώστε στις τρεις γυναίκες να αντιστοιχεί μόνο ένας άντρας.

Μετά απ' αυτή την κάθετη προσέγγιση, την κοινωνιολογική, δηλαδή, ανάλυση και διαπίστωση του μεγέθους της εκπροσώπησης των δυο φύλων σε όλες τις βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων της Ελλάδας, θεωρούμε αναγκαία και την οριζόντια αναλυτική προσέγγιση των στατιστικών δεδομένων. Με αυτή την προσπάθεια θα αναλυθούν τα στατιστικά στοιχεία της εκπροσώπησης των δυο φύλων της ίδιας κάθε φορά βαθμίδας των δικαστηρίων και των

δικαστών συγχρόνως και συγκριτικά κατά τις δυο δεκαετίες, κατά τα έτη 1974, 1984 και 1994. Έτσι θα καταδειχθεί καλύτερα η κατάσταση των γυναικών στο χώρο της δικαιοσύνης διαχρονικά, η εξελικτική τους πορεία από το 1974 μέχρι το 1994, καθώς και οι μελλοντικές τάσεις και προοπτικές για την παροχή ή όχι περισσότερων ευκαιριών και επαγγελματικών δικαιωμάτων στη γυναίκα ως δικαστή και ως εισαγγελέα.

Όπως φαίνεται και από τον Πίν.1, στο ανώτατο δικαστήριο της χώρας, στον Άρειο Πάγο, εμφανίζεται μια αυξητική τάση στον αριθμό της σύνθεσής του. Ενώ, δηλαδή, ο συνολικός αριθμός των μελών του το 1974 ήταν 43, το 1984 αυξήθηκε σε 65 και το 1994 σε 66. Αντίθετα, όμως, μ' αυτό η γυναικεία εκπροσώπηση απουσίαζε εντελώς και κατά τα τρία αυτά χρόνια. Όπως ήδη αναφέρθηκε σε άλλη συνάφεια, η Άννα Αθανασιάδου ήταν η πρώτη και μοναδική ως σήμερα γυναίκα που έφθασε μέχρι αυτή την ανώτατη βαθμίδα του αρεοπαγίτη το 1989 και συνταξιοδοτήθηκε λίγα χρόνια αργότερα.

Αυξητική αριθμητική τάση παρουσιάζουν και οι άντρες εφέτες κατά την ίδια χρονική περίοδο. Από 217 άτομα το 1974 έγιναν 377 το 1984 και 440 το 1994. Κατά το 1974 το σύνολο των εφετών της χώρας ήταν μόνο άντρες και μόλις κατά το 1984 εμφανίστηκαν οι 3 πρώτες γυναίκες εφέτες, εκπροσωπώντας έτσι το φύλο τους με το ελάχιστο ποσοστό 0,78%, ενώ οι άντρες ανέρχονταν στο αριθμό των 377, με το ποσοστό 99,22%. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1994, βελτιώθηκε η εκπροσώπηση της γυναίκας εφέτη και από 3 αυξήθηκαν στις 20 και το ποσοστό τους σε 4,35%. Αντίθετα, οι άντρες, ενώ παρουσίαζαν αριθμητική αυξητική τάση και έφτασαν στους 440, το ποσοστό τους μειώθηκε στο 95,65% συγκριτικά με το 1984, εξαιτίας της αύξησης του ποσοστού των γυναικών.

Η ανοδική πορεία της γυναικείας εκπροσώπησης στα πρωτοδικεία παρουσιάζει καλύτερη εικόνα συγκριτικά μ' εκείνη των εφετείων. Ήδη από το 1974 στο συνολικό αριθμό των 750 πρωτοδικών οι γυναίκες εκπροσωπούνταν με 32, ποσοστό 4,27%, ενώ οι άντρες με 718, ποσοστό 95,73%. Το 1984 οι άντρες πρωτοδίκες εμφάνισαν αριθμητικά αυξητική αλλά συγχρόνως ποσοστιαία πτωτική τάση συγκριτικά με το 1974, ενώ, αντίθετα, οι γυναίκες μεγάλη αυξητική τάση και στις δυο περιπτώσεις. Οι πρώτοι ανέρχονταν στους 836, ποσοστό 68,13% και οι δεύτερες στις 391, ποσοστό 31,87%. Οι γυναίκες κατά τη δεκαετία από το 1974 μέχρι το 1984 επταπλασίασαν την ποσοστιαία τους εκπροσώπηση στα ελληνικά πρωτοδικεία. Αυτές οι αυξητικές τάσεις της παρουσίας των γυναικών συνεχίστηκαν και κατά τη δεύτερη δεκαετία, ενώ, αντίθετα, οι άντρες παρουσίαζαν πτωτικές τάσεις. Οι άντρες μειώθηκαν στους 652, ποσοστό 53,83%, ενώ οι γυναίκες αυξήθηκαν στις 559, ποσοστό 46,17%. Η αύξηση, δηλαδή, των γυναικών στα πρωτοδικεία της χώρας κατά το 1994, παρόλο που δεν έφτασε στο ποσοστό των αντρών, ήταν όμως πολύ σημαντική και κυρίως συγκριτικά με το 1984 ήταν της τάξης των 15 περίπου ποσοστιαίων μονάδων.

Ιδιαίτερο, ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικόνα των αυξητικών τάσεων,

την οποία εμφανίζει η εκπροσώπηση της γυναίκας στην κατώτερη βαθμίδα των δικαστηρίων της χώρας, στα ειρηνοδικεία, και κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες που εξετάζουμε. Σ' αυτήν τη βαθμίδα, ήδη από την αρχή της πρώτης δεκαετίας, το 1974, οι γυναίκες όχι μόνο δεν υπο-εκπροσωπούνταν, αλλά κατείχαν τη συντριπτική πλειοψηφία συγκριτικά με τους άντρες συναδέλφους τους.

Στο συνολικό αριθμό των 956 ειρηνοδικών του 1974 μόνο οι 291 ήταν άντρες, ποσοστό 30,43% και οι 665 γυναίκες, ποσοστό 69,57%. Περισσότερες, δηλαδή, από τα 2/3 γυναίκες και λιγότεροι από το 1/3 άντρες υπηρετούσαν στα ειρηνοδικεία κατά το 1974. Την πλειοψηφία κατείχαν και πάλι οι γυναίκες στα ειρηνοδικεία και κατά το τέλος της πρώτης δεκαετίας, το 1984, πλην όμως παρουσιάστηκε μια ελαφρά πτωτική τάση της τάξης των τριών ποσοστιαίων μονάδων συγκριτικά με την αρχή της, το 1974. Και αυτή η μείωση ήταν ίσως δικαιολογημένη, αν λάβει κάποιος υπόψη ότι ένας ικανός αριθμός γυναικών ειρηνοδικών του 1974 πέρασε από τα ειρηνοδικεία στα πρωτοδικεία κατά το 1984.

Πιο συγκεκριμένα: από τους 554 συνολικά ειρηνοδίκες οι 323, ποσοστό 58,30%, ήταν γυναίκες και οι υπόλοιποι 231, ποσοστό 41,70%, άντρες. Κατά το 1994, όμως, και πάλι οι γυναίκες κατείχαν στα ειρηνοδικεία της χώρας όχι μόνο τη συντριπτική πλειοψηφία αλλά και το υψηλότερο ποσοστό συγκριτικά μ' εκείνα που είχαν το 1974 και 1984. Από το συνολικό αριθμό των ειρηνοδικών που υπηρετούσαν το 1994, μόνο 157 ήταν άντρες, ποσοστό 23,86%. Οι γυναίκες έφταναν στις 501, ποσοστό 76,14%. Περισσότεροι από τα 3/4 των ειρηνοδικών όλης της χώρας ήταν γυναίκες και μόνο 1/4 άντρες. Θα μπορούσε, δηλαδή, να ισχυριστεί κανείς ότι τα ειρηνοδικεία των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων γυναικοκρατούνται.

Μετά απ' αυτή την κάθετη και οριζόντια κοινωνιολογική ανάλυση των στατιστικών δεδομένων όλων των βαθμίδων των δικαστηρίων και των δικαστικών λειτουργιών των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων όλης της χώρας, μια επισήμανση της εκπροσώπησης των δυο φύλων στο βαθμό του αντεισαγγελέα και εισαγγελέα θεωρείται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα.

Το έτος 1974 υπηρετούσαν συνολικά 1.267 άνδρες στο δικαστικό σώμα, από τους οποίους 1.031 δικαστές, ποσοστό 79,16%, και 264 εισαγγελείς, ποσοστό 20,84%. Λιγότεροι, δηλαδή, από το ένα τέταρτο των αντρών ήταν εισαγγελείς και αντεισαγγελείς. Αντίθετα, από το συνολικό αριθμό των 697 γυναικών του δικαστικού σώματος δεν υπήρχε ούτε μία γυναίκα εισαγγελέας ή αντεισαγγελέας, αλλά μόνο δικαστές και κυρίως στις χαμηλές βαθμίδες των δικαστηρίων.

Το έτος 1984 υπηρετούσαν στο δικαστικό σώμα συνολικά 1.509 άνδρες. Απ' αυτούς οι 1.236, ποσοστό 81,90%, ήταν δικαστές και οι υπόλοιποι 273, ποσοστό 18,10%, εισαγγελείς. Συγκριτικά με το 1974 οι άντρες εισαγγελείς και αντεισαγγελείς στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια της χώρας μειώθηκαν περισσότερο από 2 ποσοστιαίες μονάδες. Από τις συνολικά 717 γυναίκες, δικαστές ήταν 681, ποσοστό 94,97%, και 36, ποσοστό 5,03%, αντεισαγγελείς πρωτοδικών και πάρεδροι εισαγγελέας. Συγκριτικά, δηλαδή, με το προηγούμενο έτος, ενώ μειώθηκε το ποσοστό των

αντρών εισαγγελέων, εμφανίστηκαν για πρώτη φορά και 9 γυναίκες αντεισαγγελέις πρωτοδικών και 27 πάρεδροι της εισαγγελίας.

Κατά την επόμενη δεκαετία και συγκεκριμένα το 1994, από τους συνολικά 1.315 άνδρες που υπηρετούσαν στο δικαστικό σώμα, οι 995, ποσοστό 75,66%, ήταν δικαστές και οι 320, ποσοστό 24,34%, εισαγγελείς. Ο συνολικός αριθμός των γυναικών κατά το ίδιο έτος έφτανε στις 1.080. Απ' αυτές οι 1.010 ήταν δικαστές, ποσοστό 93,51%, και οι 70, ποσοστό 6,49%, εισαγγελείς. Πιο συγκεκριμένα: 8 εισαγγελείς πρωτοδικών, 52 αντεισαγγελείς πρωτοδικών και 10 πάρεδροι εισαγγελίας. Παρουσιάζεται, δηλαδή, μια μικρή αλλά σταθερή προσπάθεια της γυναίκας να εισέλθει και να εκπροσωπείται και στο βαθμό του εισαγγελέα ή αντεισαγγελέα. Από τη μηδενική παρουσία το 1974 η εκπροσώπησή της ανήλθε στο 5,03% το 1984 και στο 6,49% το 1994.

Προφανώς δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανένας το γεγονός ότι αυτή η εκπροσώπηση της γυναίκας στον εισαγγελικό κλάδο είναι μικρή συγκριτικά μ' εκείνη των αντρών. Κι αυτή η ασθενική παρουσία της σ' αυτόν το χώρο φαίνεται ακόμα μικρότερη όταν συγκριθεί με την εκπροσώπησή της σε άλλες χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ας πάρουμε ως παράδειγμα την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας γιατί παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Όπως ήδη έχει διαπιστωθεί, κατά το έτος 1993 ο μέσος όρος της εκπροσώπησης της γυναίκας σε όλους τους βαθμούς των δικαστηρίων και των λειτουργιών τους έφτανε μόλις το 19,37%. Αντίθετα, το ίδιο έτος ο μέσος όρος των ελληνίδων δικαστών σε όλες τις βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας ήταν περισσότερο από το διπλάσιο, δηλαδή 42,57%⁷. Σ' αντίθεση μ' αυτό, ο μέσος όρος των εισαγγελέων γυναικών στη Γερμανία ήταν πολύ μεγαλύτερος, περισσότερο από τριπλάσιος, του αντίστοιχου στην ελληνική δικαιοσύνη. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο μέσος όρος των ελληνίδων εισαγγελέων σε όλες τις βαθμίδες ήταν μόλις 6,49%, ενώ στη Γερμανία έφτανε στο 20,55% συγκριτικά με των αντρών που ήταν 79,45%⁸. Αυτό, δηλαδή, επιβεβαιώνει το γεγονός ότι στη Γερμανία υπάρχει μια περισσότερο ισόρροπη κατανομή των γυναικών εκτός από το δικαστικό σώμα και στην εισαγγελική ιεραρχία.

7. Βουιδάσκης, Β., «Το δικαίωμα της γυναίκας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Ναό της Θέμιδος», στο: Περιοδική Έκδοση Νομικού Προβληματισμού *Αισυμνήτης*, της Επιστημονικής Εταιρείας Μελετών και Ερευνών Κοινωνιολογίας του Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1996.

8. Statistisches Bundesamt (Herausgeber), Statistisches Jahrbuch 1993 für die Bundesrepublik Deutschland.

β. Η εκπροσώπηση αντρών και γυναικών δικαστικών λειτουργών στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια

Η κοινωνιολογική προσέγγιση και ανάλυση που έγινε μέχρι τώρα στο χώρο της δικαιοσύνης για τη διαπίστωση της θέσης της γυναίκας σ' αυτήν δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Δίπλα στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια της χώρας, δηλαδή στην τακτική δικαιοσύνη, λειτουργούν και άλλα δικαστήρια, όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας και τα διοικητικά δικαστήρια, στα οποία υπηρετούν επίσης και γυναίκες δικαστές. Ας εξετάσουμε αναλυτικά την εκπροσώπησή τους σ' αυτά κατά τα ίδια ακριβώς έτη, όπως και προηγούμενα, δηλαδή το 1974, 1984 και 1994, προσεγγίζοντας στις αναλύσεις το πρόβλημα τόσο στην κάθετη όσο και στην οριζόντια διάστασή του.

Στον Πίν. 2 φαίνεται ο συνολικός αριθμός των δικαστικών λειτουργών που υπηρετούσαν στο ανώτατο δικαστήριο, το Συμβούλιο της Επικρατείας, και σε όλες τις βαθμίδες των διοικητικών δικαστηρίων όλης της χώρας κατά τα έτη 1974, 1984 και 1994.

1) Με μια απλή γενική παρατήρηση από την αρχή διαπιστώνουμε ότι κατά το 1974⁹ στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα Διοικητικά δικαστήρια, τα οποία τότε ονομάζονταν φορολογικά δικαστήρια, υπηρετούσαν συνολικά 299 δικαστές. Απ' αυτούς οι 282, δηλαδή η συντριπτική πλειοψηφία, ποσοστό 94,31%, ήταν άντρες και μόνο 17, ποσοστό 5,69%, γυναίκες.

Ξεκινώντας και πάλι την αναλυτική μας προσέγγιση από την κορυφή της ιεραρχίας των δικαστηρίων και των λειτουργών τους παρατηρούμε ότι στο Συμβούλιο της Επικρατείας υπηρετούσαν κατά το 1974 συνολικά 84 δικαστές. Ο πρόεδρος, οι 4 αντιπρόεδροι καθώς και οι 31 σύμβουλοι επικρατείας ήταν άντρες. Στη επόμενη κατώτερη βαθμίδα του ανωτάτου δικαστηρίου, στη βαθμίδα των παρέδρων, έκαναν δειλά δειλά την εμφάνισή τους 2 γυναίκες, ποσοστό 6,67%, ενώ, αντίθετα, οι 28 άντρες πάρεδροι είχαν την πλειοψηφία με ποσοστό 93,33%. Στους συνολικά 18 εισηγητές του Συμβουλίου της Επικρατείας οι γυναίκες είχαν και πάλι 2 εκπροσώπους, ποσοστό 11,11%, και οι άντρες 16, ποσοστό 88,89%.

Στις επόμενες βαθμίδες, οι θέσεις του γενικού επιτρόπου επικρατείας και του επιτρόπου των διοικητικών δικαστηρίων (επί της Φορολογικής Δικαιοσύνης όπως λέγονταν τότε) ήταν κενές και μόνο στη θέση των αντεπιτρόπων υπήρχε ένας άντρας και καμιά γυναίκα. Το μονοπώλιο και στις επόμενες βαθμίδες, των προέδρων εφετών και των εφετών των διοικητικών δικαστηρίων, διεκδικούσαν και πάλι οι άντρες με 12 και 47 αντίστοιχα.

Μετά την παντελή απουσία της γυναίκας στο προηγούμενο επίπεδο της δικαστικής ιεραρχίας, εμφανίστηκε και πάλι η γυναίκα στο χώρο των πρωτοδικείων με

9. Πίναξ Αρχαιότητα Λειτουργών παρά τω Συμβουλίω της Επικρατείας Υπηρετούντων κατά την 31-12-1974. Πίναξ Σειράς Αρχαιότητας Φορολογικών Δικαστών. Έτους 1974.

13 εκπροσώπους, ποσοστό 8,39%, ενώ οι άντρες κατείχαν τη μεγάλη πλειοψηφία με 142 πρωτοδίκες και ποσοστό 91,61%. Αναλυτικότερα: Από τους 46 προέδρους πρωτοδικών των διοικητικών δικαστηρίων οι 43, ποσοστό 93,48% ήταν άντρες και μόνο 3, ποσοστό 6,52%, γυναίκες. Στους πρωτοδίκες, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός της εκπροσώπησης των γυναικών στις 5, μειώθηκε η ποσοστιαία συμμετοχή τους στο 5,56%, ενώ οι 85 άντρες πρωτοδίκες κατείχαν το ποσοστό 94,44%. Αντίθετα, στην τελευταία βαθμίδα, των παρέδρων πρωτοδικών των διοικητικών δικαστηρίων, η γυναίκα παρουσίασε πολύ υψηλότερο ποσοστό και εντυπωσιακή άνοδο εκπροσώπησης σε σύγκριση με τις άλλες βαθμίδες. Από το συνολικό αριθμό των 19 παρέδρων, οι άντρες ήταν 14, ποσοστό 73,68%, και οι γυναίκες 5, ποσοστό 26,32%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εκπροσώπηση αντρών και γυναικών δικαστών και εισαγγελέων
στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια όλης της χώρας

Έτος	1974					1984					1994				
	Άντρες		Γυναίκες		Σύν.	Άντρες		Γυναίκες		Σύν.	Άντρες		Γυναίκες		Σύν.
	Αρ.	%	Αρ.	%		Αρ.	%	Αρ.	%		Αρ.	%	Αρ.	%	
Βαθμ. Ιεραρχίας															
Πρόεδρος Σ.Τ.Ε.	1	100	0	0,00	1	1	100	0	0,00	1	1	100	1	0,00	1
Αντ/δροι Σ.Τ.Ε.	4	100	0	0,00	4	4	100	0	0,00	4	7	100	7	0,00	7
Σύμβουλ. Επικρ.	31	100	0	0,00	31	38	95,00	2	5,00	40	37	90,24	37	90,24	41
Πάρεδρ. Σ.Τ.Ε.	28	93,33	2	6,67	30	32	88,89	4	11,11	36	32	62,75	32	62,75	51
Εισηγητές Σ.Τ.Ε.	16	88,89	2	11,11	18	20	64,52	11	35,48	31	8	42,11	8	42,11	19
Γεν.Επ. Επικ. Δ.Δ.	-	-	-	-	-	1	100	0	0,00	1	1	100	1	0,00	1
Επ/πος Επικρ.Δ.Δ.	-	-	-	-	-	1	100	0	0,00	1	1	100	1	0,00	1
Αντεπίτρ.Επ.Δ.Δ.	1	100	0	0,00	1	2	100	0	0,00	2	1	100	1	0,00	1
Πρόεδρ. Εφ. Δ.Δ.	12	100	0	0,00	12	25	96,15	1	3,85	26	34	89,47	34	89,47	38
Εφέτες Δ.Δ.	47	100	0	0,00	47	85	93,41	6	6,59	91	92	62,59	92	62,59	147
Πρόεδρ.Πρτ. Δ.Δ.	43	93,48	3	6,52	46	43	81,13	10	25,00	53	40	49,38	40	49,38	81
Πρωτοδίκες Δ.Δ.	85	94,44	5	5,56	90	43	48,86	45	55,56	88	81	30,22	81	30,22	268
Πάρεδροι Δ.Δ.	14	73,68	5	26,32	19	67	50,38	66	49,62	133	18	25,71	18	25,71	70
Σύνολο	282	94,31	17	5,69	299	362	71,40	145	28,60	507	353	48,62	353	48,62	726

Συμπερασματικά, κατά το 1974 η εκπροσώπηση της γυναίκας ήταν σε πολύ χαμηλά ποσοστά στο Συμβούλιο της Επικρατείας, απουσίαζε εντελώς από το εφετείο, εμφανίστηκε και πάλι με χαμηλά ποσοστά αλλά με αυξητική τάση στην τελευταία βαθμίδα, στους παρέδρους των διοικητικών δικαστηρίων.

2) Το έτος 1984¹⁰ υπηρετούσαν συνολικά στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια της χώρας 362 άντρες, ποσοστό 71,40%, και 145 γυναίκες, ποσοστό 28,60%. Αναλυτικότερα: στο Συμβούλιο της Επικρατείας υπήρχαν 112 δικαστές. Απ' αυτούς οι 95, ποσοστό 84,82%, ήταν άντρες και 17, ποσοστό 15,18%, γυναίκες. Στην κορυφή της πυραμίδας του ανώτατου δικαστηρίου τη θέση του προέδρου κατείχε ένας άντρας, αλλά και οι θέσεις των αντιπροέδρων είχαν καταληφθεί επίσης από άντρες.

Αντίθετα, στην αμέσως κατώτερη βαθμίδα, αυτή των συμβούλων της επικρατείας, έκαναν δελά δελά την εμφάνισή τους και οι γυναίκες. Από τους 40 συνολικά εκπροσώπους οι 38, ποσοστό 95,00%, ήταν άντρες και 2, ποσοστό 5,00%, γυναίκες. Στους παρέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας μειώθηκε η εκπροσώπηση των αντρών και αυξήθηκε των γυναικών συγκριτικά με την προηγούμενη βαθμίδα. Οι άντρες ήταν 32, ποσοστό 88,89%, και οι γυναίκες ήταν 4, ποσοστό 11,11 %, διπλάσιες σε σχέση με την προηγούμενη βαθμίδα. Η παρουσία της γυναίκας ενισχύθηκε περισσότερο στην κατώτερη βαθμίδα του Συμβουλίου της Επικρατείας, στους εισηγητές. Ο αριθμός των αντρών, σε σύγκριση με το 1974, μειώθηκε στους 20, ποσοστό 64,52%, ενώ εκείνος των γυναικών υπερδιπλασιάστηκε και η ποσοστιαία τους αναλογία υπερ-τριπλασιάστηκε. Οι γυναίκες έφτασαν στις 11 και το ποσοστό τους στο 35,48%. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, ενώ οι γυναίκες απουσίαζαν εντελώς από το ανώτατο δικαστήριο των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων της χώρας, τον Άρειο Πάγο, παρουσίασαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας μια μικρή αλλά ενδιαφέρουσα εκπροσώπηση.

Στην αμέσως επόμενη και κατώτερη βαθμίδα των διοικητικών δικαστηρίων, η γυναικεία εκπροσώπηση παρουσίαζε σχεδόν την τριπλάσια μείωση σε σχέση μ' εκείνη του Συμβουλίου της Επικρατείας. Από τους συνολικά 121 δικαστές οι 114 ήταν άντρες, ποσοστό 94,21 %, και 7 γυναίκες, ποσοστό 5,79%. Τις θέσεις του γενικού επιτρόπου, του επιτρόπου των διοικητικών δικαστηρίων τις κατείχαν άντρες. Άντρες ήταν επίσης και οι δύο αντιπρόεδροι των ίδιων δικαστηρίων. Μόνο στα διοικητικά εφετεία υπήρχαν 1 γυναίκα πάρεδρος εφετών, ποσοστό 3,85%, και 6 στους εφέτες, ποσοστό 6,59%.

Στην κατώτερη βαθμίδα των διοικητικών δικαστηρίων, στα πρωτοδικεία, υπήρχε ισχυρότερη εκπροσώπηση των γυναικών, η οποία έφτανε συνολικά στις 121, ποσοστό 44,17%, ενώ οι άντρες εκπροσωπούνταν με 153, ποσοστό 55,83%. Αναλυτικότερα: Από το σύνολο των 53 προέδρων πρωτοδικών οι 43 ήταν άντρες, ποσοστό

10. Πίνακες Αρχαιότητας Δικαστικών Λειτουργιών Συμβουλίου της Επικρατείας και Διοικητικών Δικαστηρίων, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1985.

81,13%, και οι 10 γυναίκες, ποσοστό 18,87%. Στους πρωτοδίκες οι γυναίκες κατείχαν την πλειοψηφία της εκπροσώπησης με 45, ποσοστό 51,14%, ενώ οι άντρες με 43 εκπροσώπους είχαν ποσοστό 48,86%. Στην τελευταία κατηγορία, των παρέδρων των διοικητικών δικαστηρίων, υπήρχε μια σχετική ισοψηφία με ελαφρά υπεροχή των αντρών. Από τους 133 συνολικά παρέδρους οι 67 ήταν άνδρες, ποσοστό 50,38%, και οι 66 γυναίκες, ποσοστό 49,62%.

3) Το 1994¹¹ η θέση της γυναίκας γενικά στα διοικητικά δικαστήρια φαίνεται βελτιωμένη και μάλιστα κατείχε την πλειοψηφία. Από τους 726 συνολικά δικαστές στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια της χώρας, οι άντρες ήταν 353, ποσοστό 48,62%, και οι γυναίκες 373, ποσοστό 51,38%. Είναι ακριβώς η περίπτωση, κατά την οποία η αρχική μας υπόθεση δεν επαληθεύεται, αφού ο γυναικείος πληθυσμός είναι, πραγματικά, μεγαλύτερος από εκείνο των αντρών δικαστών. Αναλυτικότερα:

Στο ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, στο Συμβούλιο της Επικρατείας, εκπροσωπούνταν η γυναίκα με 34 μέλη, ποσοστό 28,58%, ενώ, αντίθετα, οι άντρες κατείχαν την πλειοψηφία με 85 εκπροσώπους και ποσοστό 71,42%. Τις θέσεις του προέδρου και των αντιπροέδρων κατείχαν άντρες. Στους παρέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας οι γυναίκες έφταναν στις 19, ποσοστό 37,25%, και οι άντρες στους 32, ποσοστό 62,75%. Μεγαλύτερη ήταν η εκπροσώπηση των γυναικών στην κατηγορία των εισηγητών, όπου κατείχαν και την πλειοψηφία. Μόνο 8 άντρες, ποσοστό 42,11%, συγκαταλέγονταν μεταξύ των εισηγητών και 11 γυναίκες, ποσοστό 57,89%. Ο γενικός επίτροπος Επικρατείας, οι επίτροποι και οι αντιεπίτροποι των διοικητικών δικαστηρίων ήταν όλοι άντρες. Μόνο 4 γυναίκες πρόεδροι εφετών, ποσοστό 10,53%, εκπροσωπούσαν το φύλο τους, ενώ οι άντρες με 34 κατείχαν τη συντριπτική πλειοψηφία, ποσοστό 89,47%. Από τους συνολικά 147 εφέτες των διοικητικών δικαστηρίων οι 92 ήταν άντρες, ποσοστό 62,59% και 55 οι γυναίκες, ποσοστό 37,41%.

Στα πρωτοδικεία των διοικητικών δικαστηρίων όλης της χώρας οι γυναίκες υπερ-εκπροσωπούνταν συγκριτικά με τους άντρες συναδέλφους τους. Από τους συνολικά 419 δικαστές οι 139, ποσοστό 33,17%, ήταν άντρες και 280, ποσοστό 66,87%, γυναίκες. Αναλυτικότερα: Από τους 81 προέδρους πρωτοδικών οι 40 ήταν άντρες, ποσοστό 49,38, και 41 γυναίκες, ποσοστό 50,62%. Η πλειοψηφία των γυναικών ήταν ισχυρότερη στην κατηγορία των πρωτοδικών. Οι άντρες εκπροσωπούνταν από 81, ποσοστό 30,22%, και οι γυναίκες από 187, ποσοστό 68,78%. Η πλειοψηφία, ωστόσο, των γυναικών ήταν ακόμα ισχυρότερη στην τελευταία κατηγορία, στους παρέδρους των πρωτοδικών. Από τους συνολικά 70 παρέδρους 18 ήταν άντρες, ποσοστό 25,71%, και 52 γυναίκες, ποσοστό 74,29%.

Μετά απ' αυτή την κάθετη αναλυτική προσέγγιση των στατιστικών δεδομένων η οριζόντια που ακολουθεί θα μας δώσει τη δυνατότητα να εξάγουμε πειστικότερα

11. Πίνακες Αρχιαιότητας Δικαστικών Λειτουργιών Συμβουλίου της Επικρατείας και Διοικητικών Δικαστηρίων, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1995.

συμπεράσματα σχετικά με τη διαχρονική εξελικτική πορεία της γυναίκας στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια της χώρας.

Μια πρώτη και γενική παρατήρηση οδηγεί στη διαπίστωση ότι στη διάρκεια αυτής της χρονικής περιόδου που εξετάζουμε, από το 1974 μέχρι το 1994, η εκπροσώπηση της γυναίκας στη δικαιοσύνη, και στην περίπτωση μας στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια, συνολικά παρουσίασε σημαντικές αυξητικές τάσεις. Το 1974 η συνολική εκπροσώπηση της γυναίκας στο Συμβούλιο της Επικρατείας καθώς και σε όλα τα διοικητικά δικαστήρια έφτανε μόλις σε ποσοστό 5,69%, πενταπλασιάστηκε κατά το τέλος της δεκαετίας φτάνοντας κατά το 1984 το ποσοστό 28,60%, ενώ κατά το τέλος της δεύτερης δεκαετίας, το 1994, κατείχε την πλειοψηφία συγκριτικά με τους άντρες συναδέλφους της φτάνοντας στο 51,38%.

Σημαντική διαπίστωση είναι επίσης το γεγονός ότι κατά την ίδια χρονική περίοδο η συντριπτική πλειοψηφία εκπροσώπησης της γυναίκας παρουσιάστηκε στη βάση της δικαστικής ιεραρχίας, στις χαμηλότερες, δηλαδή, βαθμίδες της δικαιοσύνης, ενώ η παρουσία της έγινε ασθενέστερη στις ανώτερες και στις ανώτατες βαθμίδες. Αναλυτικότερα: Με 4 γυναίκες και ποσοστό 4,78% εκπροσωπούσαν οι γυναίκες το 1974 στο Συμβούλιο της Επικρατείας, κατάφεραν μέχρι το 1984 να τριπλασιάσουν τη συμμετοχή τους, φτάνοντας στο 15,18% και να την εξαπλασιάσουν μέχρι το 1994, με ποσοστό 28,58%. Όσο κι αν φαίνεται μικρή η συμμετοχή της γυναίκας στο Συμβούλιο της Επικρατείας κατά το 1984 και κυρίως το 1974, αποτελεί, ωστόσο, μια σημαντική επιτυχία της, η οποία έστω και μ' αυτό το ποσοστό εκπροσώπωσε το φύλο της σ' αυτό, ενώ, αντίθετα, στο άλλο ανώτατο δικαστήριο της χώρας, στον Άρειο Πάγο, δεν εκπροσωπήθηκε ποτέ, με μια και μοναδική εξαίρεση, εκείνη της Άννας Αθανασιάδου.

Από τις θέσεις των επιτρόπων και αντεπιτρόπων, προέδρων εφετών και εφετών των διοικητικών δικαστηρίων κατά το έτος 1974 απουσίαζαν εντελώς οι γυναίκες. Αντίθετα, το 1984 εκπροσωπούσαν στη θέση των προέδρων εφετών και των εφετών με το ποσοστό 5,79%. Πολύ δυναμικότερη ήταν η παρουσία των γυναικών κατά το τέλος της δεύτερης δεκαετίας, το 1994, με 4 προέδρους εφετών και 55 εφέτες φτάνοντας σε ποσοστό 31,38%.

Η αλματώδης αυξητική τάση της εκπροσώπησης της γυναίκας στα διοικητικά δικαστήρια εμφανίστηκε κυρίως στα πρωτοδικεία. Η μικρή εκπροσώπηση με ποσοστό 8,39% που παρουσίαζε το 1974, πενταπλασιάστηκε στο τέλος της δεκαετίας, το έτος 1984, φτάνοντας στο 44,17%. Θεαματική υπήρξε επίσης η αύξηση της παρουσίας της γυναίκας στα πρωτοδικεία κατά το τέλος της δεύτερης δεκαετίας, αφού το 1994 κατείχε τη μεγάλη πλειοψηφία των πρωτοδικών με το ποσοστό 68,83%. Στα διοικητικά πρωτοδικεία ολόκληρης της χώρας πραγματικά κυριαρχούσε η γυναίκα παρουσία, αφού είχε περιορίσει το ποσοστό των αντρών στο 33,17%.

Αυτή ακριβώς η δυναμικότερη παρουσία της γυναίκας τόσο στο Συμβούλιο της Επικρατείας όσο και στα άλλα διοικητικά δικαστήρια και κυρίως στα πρωτοδικεία, αντίθετα με την ασθενέστερη που παρουσίαζε στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια.

εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Τα αίτια οφείλονται κυρίως στο γεγονός ότι οι υποθέσεις που έχουν σχέση με πολιτικά και ποινικά αδικήματα είναι πολύ δυσκολότερες και σοβαρότερες. Εκτός απ' αυτό, σημαντική είναι επίσης και η άποψη ότι η διεξαγωγή της δίκης και ολόκληρη η δικαστική διαδικασία στα διοικητικά δικαστήρια διεξάγεται στο επίπεδο των συνηγόρων και των δικαστών χωρίς την παρουσία όλων των εναγόντων και του ακροαματικού κοινού.

γ. Η εκπροσώπηση της γυναίκας δικαστή σε όλα τα δικαστήρια της χώρας

Μετά απ' αυτή την αναλυτική προσπάθεια προσέγγισης της εκπροσώπησης των δικαστικών λειτουργιών, αντρών και γυναικών, η διερεύνηση της εκπροσώπησης μόνο των γυναικών δικαστών σε όλα τα δικαστήρια και σε όλες τις βαθμίδες όλης της χώρας θεωρείται αναγκαία για την απόκτηση σαφέστερης και καλύτερης εικόνας σχετικά με τη θέση της γυναίκας στην ελληνική δικαιοσύνη.

1) Αρχίζοντας από τα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια παρατηρούμε ότι κατά το 1974 υπηρετούσαν συνολικά 697 γυναίκες. Η κατανομή τους στις διάφορες βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας παρουσιάζει την παρακάτω εικόνα. Όπως ήδη τονίστηκε, στον Άρειο Πάγο αλλά και στα εφετεία δεν υπήρχαν γυναίκες. Την παρουσία τους έκαναν, ωστόσο, στα πρωτοδικεία το ίδιο έτος 32 γυναίκες, ποσοστό 4,60%, ενώ, αντίθετα, η συντριπτική τους πλειοψηφία βρισκόταν στα ειρηνοδικεία. Σ' αυτά υπηρετούσαν συνολικά 665 γυναίκες, ποσοστό 95,40%.

Κατά το τέλος της πρώτης δεκαετίας, το 1984, η εικόνα εκπροσώπησης της γυναίκας διαφοροποιήθηκε συγκριτικά με το 1974. Τρεις γυναίκες, ποσοστό 0,42%, έκαναν την παρουσία τους στα εφετεία, ενώ ως γνωστό απουσίαζαν εντελώς από τον Άρειο Πάγο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ το γεγονός ότι οι υπόλοιπες 714 γυναίκες μοιράστηκαν, σχεδόν, στα πρωτοδικεία και στα ειρηνοδικεία της χώρας με μια μικρή πλειοψηφία στα πρώτα. Στα πρωτοδικεία οι γυναίκες έκαναν την παρουσία τους με τον αριθμό των 365, ποσοστό 50,76%, και στα ειρηνοδικεία με 350, ποσοστό 48,82%. Αξιοπρόσεκτο σ' αυτή την περίπτωση είναι το γεγονός της μεγάλης αύξησης της εκπροσώπησης των γυναικών στα πρωτοδικεία συγκριτικά με το 1974. Από το 4,60% το 1974 έφτασαν στο 50,76%. Υπερδεκαπλασιάστηκαν, δηλαδή, οι γυναίκες δικαστές στα πρωτοδικεία κατά το τέλος της δεκαετίας 1974-1984.

Ελάχιστη διαφοροποίηση παρουσιάζεται στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας, το 1994. Από το συνολικό αριθμό των 1.080 γυναικών μόνο 20, ποσοστό 1,35%, εκπροσωπούσαν το φύλο τους στα εφετεία. Η ποσοστιαία εκπροσώπησή τους στα πρωτοδικεία και στα ειρηνοδικεία, παρά την παρουσιαζόμενη αριθμητική αυξητική τάση, παρέμεινε σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με το 1984. Στα πρωτοδικεία υπήρχαν 559 γυναίκες, ποσοστό 51,75%, και στα ειρηνοδικεία 511, ποσοστό 47,31%.

2) Στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια της χώρας η εκπροσώπηση των γυναικών παρουσιάζει μια ιδιομορφία. Σε αντίθεση με το ανώτα-

το δικαστήριο των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων, τον Άρειο Πάγο, στο Συμβούλιο της Επικρατείας ήδη από την αρχή της πρώτης δεκαετίας, το 1974, στο τέλος της, το 1984, καθώς και στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας, το 1994, υπήρχε γυναικεία εκπροσώπηση έστω και σε μικρότερη αναλογία μ' εκείνη των αντρών.

Στο συνολικό αριθμό των 17 γυναικών κατά το έτος 1974 στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα διοικητικά δικαστήρια υπηρετούσαν 4 στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ποσοστό 4,52%. Στα εφετεία δεν υπήρχε καμιά γυναίκα, ενώ στα πρωτοδικεία υπήρχε ο μεγαλύτερος αριθμός γυναικών, δηλαδή 13, ποσοστό 76,48%. Υπήρχε, δηλαδή, κατά το 1974 μια πολωτική, όχι όμως και ισόρροπη εκπροσώπηση της γυναίκας στο ανώτατο και στα κατώτερα δικαστήρια.

Κατά το 1984 διαμορφώθηκε μια διαφορετική εικόνα. Η γυναικεία εκπροσώπηση στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ενώ αυξήθηκε αριθμητικά σε 17 γυναίκες, συγκριτικά με το 1974, παρουσίασε κατά το ήμισυ ποσοστιαία μείωση, ποσοστό 11,72%. Αντίθετα με το 1974, όπου οι γυναίκες απουσίαζαν εντελώς από τα εφετεία, το 1984 εκπροσωπήθηκαν με 7, ποσοστό 4,82%. Στα πρωτοδικεία παρουσιάστηκε τόσο αριθμητική όσο και ποσοστιαία αυξητική τάση στις γυναίκες δικαστές. Έφτασαν στις 121 και ποσοστό 83,44%.

Στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας, το 1994, ενώ αυξήθηκε η αριθμητική εκπροσώπηση των γυναικών, σε σύγκριση με το 1984, μειώθηκε η ποσοστιαία εκπροσώπησή τους τόσο στο Συμβούλιο της Επικρατείας όσο και στα πρωτοδικεία, ενώ αυξήθηκε στα εφετεία τόσο η αριθμητική όσο και η ποσοστιαία εκπροσώπησή τους ως εξής: Στο Συμβούλιο της Επικρατείας υπήρχαν 34 γυναίκες, δικαστές, ποσοστό 9,11%, 59 εφέτες, ποσοστό 15,81%, και 280 πρωτοδίκες, ποσοστό 75,08%. Γενικά, μπορεί να τονιστεί ότι και κατά τα τρία έτη στα οποία αναφερόμαστε, 1974, 1984 και 1994, η συντριπτική πλειοψηφία των ελληνίδων δικαστών βρίσκονταν στην κατώτερη βαθμίδα, στα πρωτοδικεία.

δ. Αίτια της υπο-εκπροσώπησης της γυναίκας στην ελληνική δικαιοσύνη

Στη διεθνή βιβλιογραφία οι υποστηρικτές της ανικανότητας ή της μη καταλληλότητας της γυναίκας για την απασχόλησή της στο δικαστικό σώμα και την εξελικτική της πορεία σ' αυτό επικαλούνται, εκτός των άλλων, εγγενείς αδυναμίες και βιολογικές της λειτουργίες, οι οποίες την υποβαθμίζουν, συγκριτικά με τον άντρα, και την καθιστούν ακατάλληλη ή και ανίκανη για τη δικαστική και την εισαγγελική έδρα.

Η γυναίκα, ισχυρίζονται, διακρίνεται από εντονότερα αναπτυγμένο συναίσθημα και από εγγενή μεγαλύτερη ευαισθησία συγκριτικά με τον άντρα. Αυτή ακριβώς η συναισθηματική ιδιαιτερότητα είναι δυνατόν, κυρίως κατά τη διάρκεια ορισμένων βιολογικών της λειτουργιών, όπως της εμμηνόρροιας, της εγκυμοσύνης και της κλιμακτηρίου, να την οδηγήσουν σε έντονη υπερδιέγερση και μερικές φορές σε σχεδόν ανεξέλεγκτη συναισθηματική φόρτιση. Αυτό, δηλαδή, σημαίνει ότι κάτω από τέτοιες συνθήκες μειώνεται στη γυναίκα δικαστή η ικανότητα της ορθολογικής σκέ-

ψης, που απαιτείται σε όλη τη διάρκεια ακόμα και της πιο απλής δικαστικής υπόθεσης και, κατά συνέπεια, να οδηγείται στη λήψη μη αντικειμενικών αποφάσεων. Είναι, δηλαδή, πιθανόν να οδηγηθεί σε δικαστική πλάνη με αποτέλεσμα την καταδίκη του αθώου ή την αθώωση του ενόχου¹².

Πέρα, όμως, απ' αυτούς τους εγγενείς λόγους, τα αίτια που προκαλούν την υπο-εκπροσώπηση της γυναίκας στο ελληνικό δικαστικό σώμα και την αδυναμία της να ανέρχεται ισότιμα με τον άντρα στη δικαστική ιεραρχία βρίσκονται μέσα στις ίδιες τις συντηρητικές δομές και τις προκαταλήψεις της ελληνικής κοινωνίας, η οποία, παρά τις όποιες θετικές προσπάθειες που έχουν γίνει, παραμένει ακόμα πατριαρχική και ανδροκρατούμενη σε βασικούς τομείς της κοινωνικής μας ζωής. Σ' αυτές ακριβώς τις κοινωνικές δομές, με όλες τις ιδιαιτερότητές τους, θα αναζητήσουμε τα αίτια της υπο-εκπροσώπησης της γυναίκας στην ελληνική δικαιοσύνη και κυρίως τα αίτια που δεν της επιτρέπουν να ανέρχεται τη δικαστική ιεραρχία όπως οι άντρες συνάδελφοί της.

Τη συντηρητικότητα αυτών των δομών της ελληνικής κοινωνίας διαβλέπει κανένας σε όλες τις υστερόβουλες, αποσπασματικές και μετά από πολλούς αγώνες προσπάθειες για την παροχή στην Ελληνίδα βασικών ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Και φαίνεται περισσότερο αυτή η υποβάθμιση γενικά της γυναίκας στην Ελλάδα, όταν αναλογιστεί κανένας ότι αυτά τα ίδια δικαιώματα τα είχαν κατακτήσει οι γυναίκες της Ευρώπης και ολόκληρου του πολιτισμένου κόσμου πολλές δεκαετίες νωρίτερα.

Η ιστορική παράδοση της γυναίκας στη Ευρώπη στο χώρο της δικαιοσύνης αρχίζει από την πρώτη δεκαετία του αιώνα μας και συνεχίζεται με ταχείς ρυθμούς μέχρι σήμερα¹³. Αντίθετα, στη χώρα μας η γυναίκα κατάφερε να εισέλθει και να αρχίσει καριέρα στο δικαστικό σώμα μόνο κατά το τέλος της δεκαετίας του '50 και μάλιστα μέσα σε μια θύελλα αντιδράσεων ολόκληρης της κοινωνίας και κυρίως των αντρών του δικαστικού σώματος, που μέχρι τότε μονοπωλούσαν την τέταρτη εξουσία και διακατέχονταν από ισχυρά κοινωνικά στερεότυπα και κοινωνικές προκαταλήψεις. Ο αρνητισμός τους εκδηλώθηκε έντονα υποκινούμενος και από την πεποίθηση ότι η γυναίκα, πέρα από τους παραδοσιακούς της ρόλους, της συζύγου, της νοικοκυράς και της μητέρας, δεν ήταν σε θέση να παίξει κι άλλους και μάλιστα στον πραγματικά ευαίσθητο χώρο της δικαιοσύνης.

Αυτό τον αρνητισμό, την απόρριψη και την περιφρόνηση βίωσαν απροκάλυπτα από την αρχή της καριέρας τους και βιώνουν ακόμα και σήμερα, ίσως περισσότερο

12. Sigrun von Hasseln, «Die Zulassung der Frau zum Richteramt», στη: *Deutsche Richterzeitung*. Organ des Deutschen Richterbundes, Bund der Richter und Staatsanwälte in der Bundesrepublik Deutschland e.V. 62, Jahrgang 1984, (12-15), σελ. 13 ε.

13. Bohm, R., Der Kampf um die Zulassung der Frauen als Rechtsanwältinnen und zum Richteramt, στη: *Deutsche Richterzeitung*. Organ des Deutschen Richterbundes, Bund der Richter und Staatsanwälte in der Bundesrepublik Deutschland e.V. 64, Jahrgang 1986, σσ. 365-373.

συγκαλυμμένα, οι ελληνίδες δικαστές και κυρίως εκείνες που κατά καιρούς τόλμησαν να διεκδικήσουν ίδια δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες με τους άντρες για την εξέλιξή τους στη δικαστική ιεραρχία. Με πικρία αναφέρονται πολλές πετυχημένες σήμερα στο δικαστικό σώμα γυναίκες δικαστές στην έλλειψη επαγγελματικής αλληλεγγύης των αντρών συναδέλφων τους, στη δυσμένεια, στην αποθάρρυνση και προπάντων στη δυσπιστία, με την οποία τις αντιμετώπιζαν.

Κατά τις εξετάσεις για την είσοδό της στο δικαστικό σώμα, αναφέρει μία καταξιωμένη σήμερα δικαστής, εξεταστής της τής πρότεινε δημόσια πως θα ήταν καλύτερα γι' αυτήν να πάει στο σπίτι της να πλένει πιάτα από το να γίνει δικαστής. Είναι ενδεικτική και η επαγγελματική μισαλλοδοξία, την οποία ευθαρσώς έδειξε πριν από κάποια χρόνια σε μια καταξιωμένη σήμερα εισαγγελέα πρωτοδικών κάποιος εισαγγελέας λέγοντάς της ότι θα έσχιζε το πτυχίο του, αν έμπαινε γυναίκα στον εισαγγελικό κλάδο.

Αλλά και η ίδια η ηγεσία του Αρείου Πάγου αντέδρασε έντονα κατά την είσοδο της πρώτης γυναίκας στον εισαγγελικό κλάδο, ενώ ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης ήταν της γνώμης ότι θα έπρεπε να γίνει μια δοκιμή, και σε περίπτωση κατά την οποία η γυναίκα εισαγγελέας δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στα καθήκοντά της, να επιστρέψει στην καθήμενη Δικαιοσύνη¹⁴. Παρόμοια ήταν η αντίδραση της οργανωμένης αντρικής κυριαρχίας στη δικαιοσύνη, όταν μια γυναίκα θέλησε να καταλάβει μια θέση στο Συμβούλιο Επικρατείας. Για να την εμποδίσουν υποστήριξαν στην αρχή ότι ο νόμος δεν προέβλεπε την ύπαρξη γυναικών σ' αυτές τις θέσεις και αργότερα επικαλέστηκαν ως δικαιολογία το γεγονός ότι η υποψήφια δεν είχε εκπληρώσει τις... στρατιωτικές της υποχρεώσεις¹⁵.

Χωρίς αμφιβολία θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η θέση της Ελληνίδας στο δικαστικό σώμα έχει βελτιωθεί και ότι το χάσμα των δικαιωμάτων μεταξύ αντρών και γυναικών καθημερινά γεφυρώνεται. Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι η τριανταπεντάχρονη πορεία της γυναίκας δικαστή στη χώρα μας πέρασε από πολλές συμπληγάδες, δοκίμασε και δοκιμάζει ακόμα σήμερα, αν και σε μικρότερο βαθμό, τον αρνητισμό και την απόρριψη στην άσκηση ενός ρόλου, που δεν της ανήκει σύμφωνα με την εγωιστική ανδροκεντρική νοοτροπία.

Ο Έλληνας, ο οποίος για πολλούς αιώνες παραδοσιακά διδάχτηκε να κρατά για τον εαυτό του όλα τα κέντρα της εξουσίας και της λήψης των αποφάσεων, μικροκοινωνιολογικά στην οικογένεια και μακροκοινωνιολογικά στον πολιτικό, τον πολιτιστικό, το δικαστικό και γενικότερα τον κοινωνικό χώρο, δεν είδε ποτέ και δε βλέπει ούτε σήμερα με ιδιαίτερη ευχαρίστηση την άλωση αυτών των χώρων από το γυναικείο πληθυσμό. Ο Έλληνας, που μεγάλωσε και μεγαλώνει με την πεποίθηση

14. «Θέμις είναι γένους θηλυκού. Οι δικαστίνες "πλειοψηφούν" σε πρωτοδικεία-ειρηνοδικεία», άρθρο στην *Ελευθεροτυπία*, 21 Ιανουαρίου 1994, σελ. 24.

15. Βερνάρδου, Α., «Η Θέμις ήταν γυναίκα», στο *Πάνθεον*, τεύχ. 983, 16 Απριλίου 1991 (32-34), σελ. 32.

ότι σ' αυτόν δόθηκε κληρονομικά το δικαίωμα της εξουσίας και της λήψης των αποφάσεων, θεωρεί ακόμα και σήμερα μερικές φορές υποτιμητικό να συμβουλευτεί τη γυναίκα ως σύζυγο, μητέρα ή αδελφή κατά τη λήψη σοβαρών αποφάσεων, που αφορούν και τις ίδιες και αντιμετωπίζει με πολύ σκεπτικισμό τις αποφάσεις γυναικών, οι οποίες εκτελώντας τα καθήκοντά τους από τη δικαστική έδρα εκδίδουν αθωωτικές και καταδικαστικές αποφάσεις για όλους και για τους ίδιους τους άντρες.

Με την εισβολή της γυναίκας σήμερα στην ελληνική δικαιοσύνη και έχοντας μάλιστα την πλειοψηφία στις κατώτερες βαθμίδες του δικαστικού σώματος, μπορεί να είναι κανένας αισιόδοξος για τη μελλοντική της εξέλιξη. Παρά την αισθητή, όμως, βελτίωση της εξωτερικής και της εσωτερικής αποδοχής της γυναίκας δικαστή, κοινωνικά στερεότυπα και κοινωνικές προκαταλήψεις κατέχουν ακόμα σημαντική θέση στη συνολική εκτίμηση για τη θέση της γυναίκας δικαστή στην ελληνική κοινωνία. Μικρές ή μεγάλες αμφισβητήσεις παρατηρούνται από τους διαδίκους για την αξιοπιστία των δικαστικών αποφάσεων γυναικών δικαστών. Δυσμενή σχόλια ακούγονται στους διαδρόμους των δικαστηρίων και κατηγορίες εκτοξεύονται εναντίον της δήθεν αυστηρής ή της επιεικούς ποινής και των δικαστικών πλανών, στις οποίες υποπίπτουν οι γυναίκες δικαστές. Πολλές φορές οι διάδικοι δεν αποκρύπτουν τη δυσπιστία και τη δυσφορία τους, όταν διαπιστώσουν ότι η σύνθεση του δικαστηρίου είναι στην πλειοψηφία ή και στο σύνολό της από γυναίκες. Κι αυτή η δυσπιστία και αντιπάθεια μεταφέρεται πολλές φορές και στον Τύπο με κραυγαλέους τίτλους, που άμεσα ή έμμεσα εμπεριέχουν δυσαρέσκεια, απορία ή και ακόμα δόση ειρωνείας, όπως π.χ. ο τίτλος: «Θα μας δικάζουν γυναίκες»¹⁶.

Δυσπιστία και απόρριψη της γυναίκας δικαστή δεν εκδηλώνουν μόνο οι άντρες αλλά και οι ίδιες οι γυναίκες, οι οποίες έμμεσα ή άμεσα αμφισβητούν την ικανότητα του φύλου τους να αποδώσει αντικειμενικά δικαιοσύνη όπως οι άντρες. Γυναίκες που καταφεύγουν για κάποια υπόθεση στα δικαστήρια και εμπλέκονται σε δικαστικούς αγώνες προτιμούν, κατά κανόνα, άντρες συνηγόρους και όχι γυναίκες. Θα ήταν πραγματικά πολύ ενδιαφέρον και πολύ αποκαλυπτικό το γεγονός αν μπορούσε να διαπιστωθεί η επιλογή, την οποία θα έκαναν οι γυναίκες, για κάποια δικαστική τους υπόθεση, σχετικά με τη σύνθεση του δικαστηρίου και με κριτήριο το φύλο. Υπάρχουν πολλές πιθανότητες να υποθέσει κανένας ότι οι γυναίκες θα προτιμούσαν άντρες δικαστές για την απονομή δικαιοσύνης και όχι γυναίκες. Αυτό, εξάλλου, ενισχύεται και από την επιλογή των γυναικών στις εκλογές. Γυναίκες δε δίνουν εύκολα την ψήφο τους σε γυναίκα κι ούτε την εμπιστεύονται να τις εκπροσωπήσει επάξια και δυναμικά όπως ο άνδρας.

Μερικές ελληνίδες δικαστές εκφράζουν την αισιόδοξη άποψη ότι οι προκαταλήψεις συνεχώς μειώνονται και υποστηρίζουν ότι τον καθοριστικό λόγο για την

16. «Θα μας δικάζουν γυναίκες!», εφ. Ακρόπολις, 2 Φεβρουαρίου 1986.

εκτίμηση και την αξιοπιστία –όπως εξάλλου και σε κάθε επάγγελμα– τον παίζει η ίδια η προσωπικότητα του ανθρώπου και όχι το φύλο. Χωρίς να υπάρχει αμφιβολία γι' αυτό, πρέπει να τονιστεί ότι οι προκαταλήψεις εξακολουθούν να υπάρχουν και τις περισσότερες φορές εκδηλώνονται με έναν κοινωνικά άδικο και απαράδεκτο τρόπο. Δεν είναι αρκετό για τη γυναίκα δικαστή να είναι και να φαίνεται σωστή στη δουλειά της. Πρέπει να είναι καλύτερη από τους άντρες συναδέλφους της, με τα ίδια προσόντα μ' αυτήν, για να πείσει ότι έχει ίδια δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες μ' εκείνους. Πρόκειται πραγματικά για ένα διπλό κώδικα επαγγελματικής δεοντολογίας. Ο κοινωνικός έλεγχος και ο επαγγελματικός μηχανισμός ελέγχου είναι αυστηρότεροι στις γυναίκες απ' ό,τι στους άντρες δικαστές. Παραλείψεις και λάθη γυναικών δικαστών δικαιολογούνται δυσκολότερα ακόμα και από σοβαρότερα λάθη αντρών δικαστών. Με αυστηρό ύφος πρόεδρος πρωτοδικών ρώτησε πρωτοδίκη γυναίκα αν είχε πλήρη επίγνωση της ευθύνης της μέσα στο σώμα. Κι εκείνη απάντησε με παρρησία: «Η ευθύνη μου είναι η ίδια με αυτή των αντρών συναδέλφων μου. Έχω χρέος να κρίνω αντικειμενικά αλλά και το δικαίωμα να κάνω τα ίδια λάθη μ' αυτούς»¹⁷.

Οι κοινωνικές, ωστόσο, προκαταλήψεις για την ελληνίδα δικαστή, η αντισυνεδελφική συμπεριφορά των αντρών δικαστών, καθώς και αυτή η από το ευρύτερο κοινό διαμορφωμένη διπλή ηθική για περισσότερες αξιώσεις απ' αυτήν στον εργασιακό της χώρο δεν είναι τα μόνα σημαντικά αίτια που κάνουν τη γυναίκα να εκπροσωπείται όχι ισότιμα με τον άντρα στο δικαστικό σώμα αλλά και να μην ανέρχεται κανονικά σε όλες τις βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας. Οι πατριαρχικές δομές της ελληνικής κοινωνίας απαιτούν απ' αυτήν να παίζει επίσης καλά και τους παραδοσιακούς ρόλους, της συζύγου, της νοικοκυράς και της μητέρας. Και είναι εύκολο να αντιληφθεί ο καθένας πόσο δύσκολο είναι το έργο της και σε πόσες μορφές συγκρούσεων και αντιφάσεων βρίσκεται καθημερινά η ελληνίδα δικαστής.

Χωρίς αμφιβολία, όπως κάθε εργαζόμενη, και η ελληνίδα δικαστής έχει το δικαίωμα να παντρεύεται, να κάνει παιδιά και δικό της νοικοκυριό. Αυτά, ωστόσο, τα αδιαμφισβήτητα δικαιώματα, κάτω ακόμα κι από τις πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις, είναι φυσικό να την οδηγήσουν σε ένα σοβαρό πλέγμα υποχρεώσεων, ώστε να καθίσταται δύσκολο να ανταποκριθεί σ' αυτές χωρίς σοβαρές συνέπειες στην ψυχική και τη σωματική της υπόσταση. Όταν αναλογιστεί κανένας τις φοβερές συνέπειες που μπορεί να έχουν λαθεμένες αποφάσεις και δικαστικές πλάνες, αντιλαμβάνεται εύκολα ότι το επάγγελμα του δικαστή παρουσιάζει μια σημαντική ιδιαιτερότητα σε σχέση με τα άλλα δημοσιοϋπαλληλικά επαγγέλματα. Είναι πάρα πολύ δύσκολο και απαιτεί την ανάλογη υπευθυνότητα, αντικειμενικότητα, εργατικότητα, ακόμα και μεγάλες θυσίες από τους λειτουργούς της δικαιοσύνης.

Οι ώρες που ο δικαστής κάθεται στην έδρα, διεξάγει και παρακολουθεί ολόκληρη τη δικαστική διαδικασία, είναι μόνο ένα μικρό μέρος από το χρόνο, τον οποίο

17. Ο.π. (σημ. 14).

διαθέτει γι' αυτή την υπόθεση. Αυτή η διαδικασία αποτελεί τη συνέχεια μιας πολύωρης, κουραστικής και προσεκτικής προεργασίας, που γίνεται στο δικαστικό μέγαρο, αλλά κυρίως στο σπίτι του δικαστή. Όταν οι άλλοι άνθρωποι κοιμούνται, διασκεδάζουν ή κάνουν ό,τι επιθυμούν κατά τον ελεύθερο χρόνο τους, ο δικαστής, σκυμμένος πάνω στον όγκο του δικαστικού υλικού, μελετά προσεκτικά τις δικογραφίες, προσπαθώντας να αποκαλύψει και να επισημάνει την ύπαρξη της αλήθειας ή του δόλου, της ενοχής ή της αθωότητας.

Για τις ελληνίδες δικαστές δεν υπάρχει, δυστυχώς, καμιά έρευνα σχετικά με το χρόνο της εβδομαδιαίας απασχόλησής τους. Για τις Γερμανίδες, όμως, έχει διαπιστωθεί από έρευνες ότι εργάζονται κατά μέσο όρο 43 ώρες, από τις οποίες 29 στο δικαστήριο και 14 στο σπίτι. Οι γερμανίδες εισαγγελέες εργάζονται γύρω στις 47 ώρες την εβδομάδα, 37 στο δικαστήριο και 10 στο σπίτι¹⁸.

Αν για τον άντρα δικαστή, που επιδίδεται σχεδόν απερίσπαστος στο έργο του, η άσκηση αυτού του λειτουργήματος φαίνεται τόσο δύσκολη, γίνεται κατανοητό πόσο δύσκολη και δυσβάστακτη είναι για τη γυναίκα δικαστή, που επιθυμεί να έχει σύζυγο, νοικοκυριό και προπάντων παιδιά. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο η επαγγελματική σταδιοδρομία της γυναίκας στο δικαστικό σώμα σε συνδυασμό με την οικογενειακή και την προσωπική της ζωή προσλαμβάνει σημαντικές διαστάσεις: παίρνονται καθοριστικές αποφάσεις και γίνονται σοβαρές επιλογές.

Στη γερμανική δικαιοσύνη, σύμφωνα με την έρευνα, το 42% των γυναικών δικαστών χωρίς παιδιά και το 28% με παιδιά δήλωσαν ότι επεδίωκαν το ανέβασμά τους στη δικαστική ιεραρχία. Το 24% χωρίς παιδιά και το 42% με παιδιά δεν επεδίωκαν την επαγγελματική άνοδο, ενώ το 34% χωρίς παιδιά και το 31% με παιδιά δεν είχαν ακόμα αποφασίσει. Τα ποσοστά διαφοροποιούνται στον εισαγγελικό κλάδο. Το 47% των γυναικών εισαγγελέων χωρίς παιδιά και το 29% με παιδιά εκδηλώνουν την επιθυμία να ακολουθήσουν την επαγγελματική εξέλιξη. Το 17% χωρίς παιδιά και το 36% με παιδιά δήλωσαν ότι δεν έχουν καμιά πρόθεση για εξέλιξη, ενώ το 36% γυναικών χωρίς παιδιά και το 35% με παιδιά είπαν ότι δεν έχουν αποφασίσει ακόμα¹⁹.

Νέες γυναίκες, που βρίσκονται μόλις στις κατώτερες βαθμίδες της δικαιοσύνης κι έχουν λιγότερες αξιώσεις για επαγγελματική άνοδο, επιλέγουν την οικογενειακή ζωή και την ανατροφή παιδιών και παραιτούνται από την εξέλιξή τους στις επόμενες βαθμίδες. Άλλες νέες επίσης γυναίκες ονειρεύονται το ανέβασμά τους στις ανώτερες βαθμίδες της δικαιοσύνης και στην προσπάθειά τους να επιτύχουν αυτόν το στόχο μένουν πολλές φορές ανύπανδρες. Εκείνες πάλι, οι οποίες κατά την πορεία παντρεύονται, ανάλογα με το επάγγελμα και την προσωπική συναίνεση του συζύγου, ή παραιτούνται από παιδιά και συνεχίζουν την επαγγελματική τους σταδιο-

18. Hassels, A., Hommerich, C., *ό.π.* (σημ. 1), σελ. 19

19. Στο ίδιο, σελ. 182.

δρομία και εξέλιξη, ή κάνουν παιδιά και παραπούνται από τις επιδιώξεις για ανέβασμα σε ανώτερες βαθμίδες. Υπάρχουν ακόμα και περιπτώσεις άλλων γυναικών, οι οποίες διακόπτουν για πάντα την επαγγελματική τους καριέρα και ασχολούνται με την οικογένεια. Υπάρχουν επίσης κι άλλες περιπτώσεις κατά τις οποίες η γυναίκα δικαστής παίρνει την απόφαση να διεκδικήσει ό,τι νομίζει πως της ανήκει τόσο στον οικογενειακό όσο και στον εργασιακό χώρο: οικογένεια και παιδιά και, παράλληλα, την επαγγελματική άνοδο και καταξίωση. Μ' αυτή την απόφαση αναλαμβάνει την ευθύνη να καταβάλει όλες τις σωματικές και ψυχικές της δυνάμεις τόσο στον εργασιακό όσο και στον οικογενειακό της χώρο, με τον κίνδυνο να έχει πάντα την αίσθηση ότι η προσφορά της στον ένα ή στον ή άλλο χώρο, ακόμα και στους δύο, δεν είναι αρκετά ικανοποιητική.

Αντίθετα μ' αυτές τις δύσκολες επιλογές, τις οποίες πρέπει να κάνει η ελληνίδα δικαστής, ο άντρας δε βρίσκεται ποτέ σε τέτοια θέση. Η μειωμένη συμμετοχή του στις οικογενειακές υποχρεώσεις και μάλιστα στις σημαντικότερες, στο νοικοκυριό και στην ανατροφή των παιδιών, τού εξασφαλίζει, θεωρητικά τουλάχιστον, τη δυνατότητα για την ανοδική του πορεία μέχρι και στον ανώτατο βαθμό της δικαστικής ιεραρχίας. Δυστυχώς, για τις γυναίκες δικαστές δεν ισχύουν οι ίδιοι όροι στο παιγνίδι της επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Όσο κι αν φαίνεται να έχουν την ίδια αφετηρία με τους άντρες, οι προϋποθέσεις στην πορεία για την επαγγελματική τους εξέλιξη διαφοροποιούνται ριζικά κι εκείνες βρίσκονται τελικά σε μειονεκτικότερη θέση σε σχέση με τους άντρες δικαστές.

Όλες αυτές οι αντίξοες συνθήκες και προϋποθέσεις, τις οποίες η ελληνίδα δικαστής αντιμετωπίζει στο δικαστήριο, αλλά και οι υπερβολικές υποχρεώσεις του σπιτιού και της οικογένειας αποτελούν τη συνισταμένη των αιτίων της μη ισότιμης εκπροσώπησής της στη δικαιοσύνη και κυρίως στη σχεδόν ανύπαρκτη παρουσία της στα ανώτερα κλιμάκια της δικαστικής ιεραρχίας. Σ' αυτά προστίθεται και το γεγονός ότι οι γυναίκες δικαστές έχουν μόνο μια τριανταπεντάχρονη παράδοση στο δικαστικό σώμα, σ' αντίθεση με τους άντρες, που είχαν το μονοπώλιο από την αρχή της ύπαρξης της οργανωμένης δικαιοσύνης. Είναι πολύ φυσικό κι όταν ακόμα ξεπερνιούνται οι προκαταλήψεις εναντίον της, να μην υπάρχουν ακόμα αρκετές γυναίκες υποψήφιες για την κατάληψη υψηλών θέσεων στο δικαστικό σώμα. Ο γυναικείος πληθυσμός της ελληνικής δικαιοσύνης θα πρέπει όχι μόνο να αυξηθεί ακόμα περισσότερο, αλλά συγχρόνως να αποκτήσει την κατάλληλη ηλικία και τα χρόνια προϋπηρεσίας, που θεωρούνται αναγκαία, εκτός των άλλων προσόντων, για την κατάληψη υψηλών θέσεων στη δικαστική ιεραρχία²⁰.

Σ' αυτήν τη δύσκολη θέση στην οποία περιέρχονται οι ελληνίδες δικαστές νιώ-

20. Rorg, E., Vorurteile statt Vorteile. Über die relative Unwirksamkeit der Frauenförderung im richterischen und staatsanwaltschaftlichen Dienst», στη: *Deutsche Zeitung*, 68 Jahrgang 1990, (73-74), σελ. 73.

θουν όχι μόνο αβοήθητες αλλά και πικρία ότι κανένας δεν ενδιαφέρεται γι' αυτές, κανένας δεν αντιλαμβάνεται τα προβλήματά τους και δε βοηθάει στη λύση τους. Δηλώνουν ευθαρσώς ότι και ο ίδιος ο συνδικαλιστικός τους φορέας, η Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων, η οποία προφανώς κυριαρχείται από το ανδρικό στοιχείο, δεν έχει ασχοληθεί καθόλου μ' αυτά τα προβλήματα, ώστε να εξευρεθούν τρόποι για τη λύση τους, που θα οδηγήσει στη μείωση της εργασίας και την ελάφρυνση κυρίως των μητέρων δικαστών²¹.

Αίτημά τους είναι η πολιτεία να δει με συμπάθεια το πρόβλημα της μητρότητας και να μειωθεί ο αριθμός των δικογραφιών που αναλαμβάνουν οι μητέρες. Οι δυσκολίες, ωστόσο, είναι μεγάλες, διότι θα προκαλέσουν μ' αυτό τις αντιδράσεις και τις διαμαρτυρίες των αντρών συναδέλφων τους. Κι έτσι η τετράμηνη άδεια μητρότητας δεν είναι αρκετή για να βοηθηθεί ικανοποιητικά η μητέρα. Αντίθετα, υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες ακόμα και σ' αυτή την εξαιρετικά σημαντική περίοδο, της άδειας τοκετού, αναλαμβάνει προς μελέτη δικογραφίες, ή, μετά την επιστροφή της μητέρας στην υπηρεσία, την περιμένει ένας τεράστιος όγκος δικογραφιών, που πρέπει να διεκπεραιώσει αναδρομικά για να καλύψει τη μειωμένη προσφορά της κατά τη διάρκεια της απουσίας της.

Οι προσπάθειες και οι αγώνες που κάνουν οι ελληνίδες δικαστές δε βρίσκουν την απαιτούμενη απήχηση και ανταπόκριση από την ίδια την πολιτεία. Σε μια τελευταία τους προσπάθεια, μέσω της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, σχετικά με το αίτημα για σχετική ελάφρυνση του φόρτου εργασίας των μητέρων, πήραν ως απάντηση ότι η ιδιαιτερότητα του τρόπου παροχής υπηρεσιών των δικαστικών λειτουργών δεν επιτρέπει να μεταφερθούν στο χώρο της δικαιοσύνης διάφορες ελαφρυντικές ρυθμίσεις που ισχύουν για τις άλλες εργαζόμενες μητέρες. Δεν μπορεί να ισχύσει ο θεσμός του μειωμένου ωραρίου, για το λόγο ότι ο κύριος όγκος των μητέρων υπηρετούν στις κατώτερες βαθμίδες της δικαιοσύνης.

Πρόταση για σχετική ανακούφιση των μητέρων δικαστών θα ήταν η λειτουργία παιδικού σταθμού σε ημερήσια βάση στο χώρο των δικαστηρίων. Υπάρχει ακόμα και ο Ν.1483/1984, σύμφωνα με τον οποίο δίδεται το δικαίωμα παροχής γονικής άδειας χωρίς αποδοχές μέχρι το παιδί να συμπληρώσει τα δύομισι χρόνια. Το πρόβλημα, ωστόσο, εδώ είναι ότι υπάρχει το ενδεχόμενο, αν κάνει χρήση αυτού του δικαιώματός της, να μην επιστρέψει ποτέ η μητέρα στην εργασία της. Αλλά και στην περίπτωση που θα επιστρέψει, η επανένταξή της κοστίζει χρόνο και προπάντων αποβαίνει σε βάρος της επαγγελματικής της σταδιοδρομίας και εξέλιξης.

Μπορούν, ακόμα, οι μητέρες ανήλικων παιδιών μέχρι τη συμπλήρωση των τεσσάρων ετών να απαλλάσσονται από την εξέταση μαρτύρων, να μη συμμετέχουν ως εκπρόσωποι της δικαστικής αρχής σε αρχαιρεσίες και να απαλλάσσονται ακόμα κατά το 1/3, σε σχέση με τους άλλους δικαστές, από τη συμμετοχή σε ακροατήριο

21. «Όταν η θέμις είναι γυναίκα. Η προσφορά και τα προβλήματα των γυναικών που υπηρετούν στο δικαστικό σώμα», εφ. Ριζοσπάστης, 12 Απριλίου 1989.

ποινικών δικαστηρίων²². Αυτές είναι ίσως κάποιες διευκολύνσεις για τη μητέρα δικαστή, δε λύνουν ωστόσο σε καμιά περίπτωση το πολύπλοκο πρόβλημά της, που αντιμετωπίζει τόσο κατά την υπεύθυνη άσκηση του λειτουργήματός της από τη μια μεριά, όσο και για σωστότερη και υπευθυνότερη εκπλήρωση των παραδοσιακών της ρόλων από την άλλη, όπως ολόκληρος ο κοινωνικός της περίγυρος αξιώνει.

22. Ζήτημα ισότητας των δύο φύλων, στα: *Δικαστικά Νέα*, Οκτώβριος 1990, σελ. 17.